

Tyrstrup Herred,

det nordøstligste i Haderslev Amt, omgives af Kolding-Fjord, Lille-Belt, Haderslev og Gram Herreder samt Nørre-Jylland.

Herredets Fladeindhold er ca. $5 \frac{4}{5}$ kvadrat Mile. Det omfatter Stenderup, Bjært, Vonsild, Dalby, Heils, Veistrup, Aller, Taps, Thyrstrup med Christiansfeld, Hjerndrup og Frørup Sogne samt Dele af Ødis, Steppinge, Fjelstrup og Gjering Sogne.

Jorderne ere i det Hele taget af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Betydelige Skove findes spredt over hele Herredet, hvoraf især fremhæves den i den nordøstlige Deel beliggende store Statsskov Stenderupskov.

Indvaanernes Antal var efter Folketællingen 1860: 14,173 (deraf i Christiansfeld 681). Det ordinaire Plovtal er $229 \frac{13}{18}$, det extraordinaire Plovtal $252 \frac{1}{2}$. Skattearealet er 32,576 Tdr. med en Taxationsværdi af 3,647,380 Rd.

I 1859 havde Herredet 31 Jordbrug større end en Heelgaard, 9 Præstegaarde, 87 Heelgaarde, $76 \frac{3}{4}$ Gaarde, $188 \frac{1}{2}$ Gaarde, $128 \frac{1}{2}$ Gaarde. og 39 endnu mindre Gaarde samt 975 Huse med Jord og 414 Huse uden Jord (Christiansfeld ikke medregnet).

Stenderup Sogn, det nordøstligste i Hertugdømmet Slesvig, omgivet paa tre Sider af Lille-Belt og Kolding-Fjord og paa den fjerde af Bjært Sogn. Kirken vestligt i Sognet, $3 \frac{1}{4}$ Mile nordøst. for Haderslev og $1 \frac{1}{4}$ Miil sydøst for Kolding. Arealet, ca. 5951 Tdr. Land, er bølgeformigt og falder med bratte Skrænter mod Kolding-Fjord og Lille-Belt; Jordsmonnet er af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Den til det 2det Haderslevske Skovdistrict hørende Statsskov Stenderupskov, deelt i Nørreskov, Midtskov, der tilsammen ere 1182 Tdr. Land, og Sønderskov, $338 \frac{1}{2}$ Td. Land 'a 260 kvadrat Roder, er beliggende her i Sognet. Et mindre Vandløb, Vinderup-Mølleaa, danner i Sognets sydvestlige Deel gode Enge og falder ved Mosehuus i Mosvig eller Vinderup-Bugten, som den paa Generalstabens Kort kaldes. Sognets østligste Punkt er Stenderuphage (Hegnssøre), dets nordligste er Lødderodde, der tillige er det nordligste i Hertugdømmet.

I Sognet: Byerne Stenderup med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro, Fattigarbejdsanstalt og 5 større Gaarde, hvoraf 3 udflyttede, paa resp. 97, 95, 91, 84 og 79 Tdr. Skatteareal, Vormark med 5 større Gaarde paa resp. 111, 105, 102, 102 og 83 Tdr. Skatteareal; endel Udflyttersteder kaldes Frydenborg; særskilt

benævnte Gaarde ere Lykkesgaard, Mosehuus, Skibelund, Himmeltoft, Dalager, Thygesminde, Østergaard, Mørkholt og Seljumshave; Skovridergaarden Stenderupstrand.

Ialt i Sognet Præstegaarden, 10 større Gaarde, 5 Heelgaarde, 4 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 12 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 8 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 4 mindre Gaarde samt 74 Huse med Jord og 54 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 25 Gaarde og 54 Huse.

Indvaanere: 1069. Jordbrug er Hovederhvervet. Aalefiskeriet i Lille-Belt afgiver en meget betydelig Indtægtskilde for de Lodseiere, hvis Jorder støde til Vandet. Mange Huusmandsfamilier finde Erhverv ved Arbeide i Statsskovene og ved at forfærdige Træskoe. Haveculturen staaer paa et temmelig høit Standpunkt i Sognet.

Sognet hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 52de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 2300 Rd.

Kirken har Taarn, fladt Loft i selve Kirken, Hvælving i Choret og under Taarnet. Blytækt. Om end Spidsbuen nu fremtræder i Bygningsmaaden, skriver Kirken sig dog vistnok fra Rundbuetiden; dens ældre Kampesteensmure tyde derpaa. Altertavle forestillende den tornekroneede Christus, malet af Roed.

I Aaret 1386 fik Kirken af de i Nyborg forsamlede Biskopper Ret til at uddele Aflad.

Den store Kirkeby er, siden en Ildebrand d. 27de Mai 1807 lagde 21 Gaarde og 36 Huse tilligemed Præstegaarden i Aske, for en stor Deel udflyttet.

Ogsaa engang tidligere, nemlig i Aaret 1591, er efter en Optegnelse hos Rhode Stenderup By afbrændt.

I Sognet findes Spor af to adelige Gaarde, omgivne af Volde, nemlig Skinkelsborg (Engen syd for Kirkebyen), som Dronning Margrete kjøbte af Claus Limbek 1404 tilligemed det Meste af Sognet (deraf "Skinkelsborg-Lehn") og Huusvold. 1523 skjænkede Kong Frederik I. nogle Friheder til en Gaard i Stenderup, særlig endnu kaldet Stenderupgaard; om den endog nu ikke regnes til Frigaardene, nyder den dog visse Concessioner.

Stenderup-Skov ved Kolding-Fjord og Lille-Belt er et af de skønneste Punkter i Landet, men lidet bekjendt formedelst sin afsides Beliggenhed. Mærkværdig er Skoven ved det store Antal Christtorn, som der findes.

Fra Stenderuphage marcherede det svenske Artilleri og Cavalleri d. 30te Januar 1658 paa Isen over Lille-Belt til Fyenskov, medens Infanteriet marscherede fra Heilsminde.

Bjært Sogn omgivet af Kolding-Fjord, Stenderup Sogn, Lille-Belt, Veistrup og Dalby Sogne. Kirken midt i Sognet, 1 Miil sydøst for Kolding og 3 Mile nordøst for Haderslev. Arealet, ca. 5933 Tdr. Land, hvoraf noget Skov; Jordsmonnet af god leermuldet Beskaffenhed, især i den sydlige Deel, hvorimod det i den nordlige Deel ved Kolding-Fjord er noget skarpere. Skamlingbankens nordlige Skraaning danner jevnt afskydende Bakker og Dale, hvorigiennem Binderup-Mølleaa flyder. Tvende fremspringende Pynter i Kolding-Fjord kaldes Skarreodde og Løgerodde.

I Sognet: Byerne Bjært (ogsaa kaldet Sønder-Bjært til Forskjel fra Nørre-Bjært i Veile Amt) med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Binderup med 2 større Gaarde paa resp. 130 og 120 Tdr. Skatteareal, Skarretved*) med Kro, Agtrup med Skole, Kro og 1 større Gaard paa 102 Tdr. Skatteareal; endeel fra sidstnævnte By udflyttede Gaarde og Huse kaldes Agtrup-Skov, her er en Skole og 1 Oliemølle; nogle Huse ved Kolding-Fjord kaldes Lindkroghuse; Binderup Vandmølle. Bengaard.

*) 1 Gaard og 5 Inderstehuse i Skarretved høre i Jurisdictionforhold og med Hensyn til Udskrivningsvæsen til Sest Sogn, Andst Herred, Ribe Amt, hvorimod de i Matrikulen henføres til Veile Amtstuedistrict, hvor Skatter og Afgifter betales. Hartkornet er 4 Tdr. 4 Skp. og 2 3/4 Alb. I geistlig Henseende og med Hensyn til Communalanliggender høre de til Bjært Sogn.

Ialt i Sognet Præstegaarden, 3 større Gaarde, 13 Heelgaarde, 8 3/4Gaarde, 10 1/2Gaarde, 25 1/4Gaarde og 5 mindre Gaarde samt 117 Huse med Jord og 67 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 28 Gaarde og 96 Huse.

Indvaanere: 1598, hvoraf 31 ere i Folketællingslisterne opførte under Veile Amt. Jordbrug er Hovederhvervet. Noget Frugt avles i Agtrup-Skov, og lidt Fiskeri drives i Kolding-Fjord og Lille-Belt.

Sognet hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 50de og 51de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 2000 Rd.

Kirken, der er blytækt, har Taarn; Choret har rund Afslutning. Taarnet er temmelig høit med spidst Tag og 4 Gavle. I Chor, Taarn og Sacristi findes spidsbuede Hvælvinger. Chorbuen er rund; denne og Chorafslutningen betegner Kirkens høie Alder, der ogsaa bekræftes derved, at Kirkens Muur fornemmelig bestaaer af Kampesteen. Gammel Altertavle og Prædikestol. Orgel. Granit-Døbefont. Tavle over Præsterne fra 1483.

Fra Bjært formodes det gamle Navn paa en Deel af det nordlige Slesvig "Barwith-Syssel" at hidrøre.

I Sognet har fordum ligget flere Herregaarde: Aitrupgaard ("Akhtorpgarth"), som dens Eier Johan Kalf 1350 overlod Domherrerne i Ribe for Sjølemesser; Bengaard, der nævnes 1460 og 1483 som tilhørende Familien Smalstede; Fromhave, som dens sidste Eier skjænkede Pastoratet til Sone for et Mord. 1355 sælger Erland Kalf Ridder til Hr. Niels Lembek Drost alt sit Gods i Alengy i Bjert Sogn med Møllen; maaskee er dette nu ubekjendte Sted det samme, som Sagnet senere har kaldet Obling eller, Oblinggaard. Sagnet taler ogsaa om en anden ligeledes nu forsvundet Gaard i dette Sogn, kaldet Trøisel.

Nordlig for Byen Vinderup til Venstre fra Veien til Kolding fandtes ifølge N. Stb. M. 2, 870 en Steensætning, 100 Fod lang og paa Midten 60 Fod bred. Den kaldes af Beboerne Thoreshave (Thorshov). Denne er desværre nu ganske ødelagt.

I Bjært og flere Steder i Omegnen træffer man en Mængde Lader af svære Egetræes Planker; dette er vist noget eiendommeligt for denne Egn. Man paastaar, at Kornet skal holde sig bedre i disse Træbygninger end i murede Lader.

Vonsild Sogn omgivet af Annexet Dalby, Veistrup, Taps og Ødis Sogne samt af Nørre-Jylland. Kirken nordøstlig i Sognet, 1/2 Miil syd for Kolding og 3 Mile nord for Haderslev. Arealet, ca. 4167 Tdr. Land, er fladt med endeel Skov (Sønderskov og Kobbelskov), og Jordsmonnet af god leermuldet Beskaffenhed.

Mod Vest ligger den store Svanemose, hvoraf omtrent Halvdelen hører til Sognet og Resten til Ødis Sogn. Rebækken udspringer her, løber i nordøstlig Retning gennem Sognet, og danner paa en Strækning Østgrændsen; en Arm af Koldingaa udspringer i Svanemosen. Kolding-Haderslev Hovedlandevei passerer Sognet og forener sig lidt syd for Vonsild By med Kolding-Haderslev gamle Landevei.

I Sognet: Byen Vonsild med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro; endeel udflyttede Gaarde og mindre Steder ere: Kokholm, Ulvshuus, Svanemosehave, Kobbelhøve, Sønderskovgaard, i daglig Tale Vonsildgaard (300 Tdr. Land med betydelig Skov), Langkjærgaard, Stangmoseled, Padholm, Hanovergaard, Fredensborg, Nørregaard, Prøvegaard, Kongehuus og Krathuus, hvilket sidste ligger 1000 Alen fra Koldingbro. Ialt i Sognet Præstegaarden, 1 større Gaard, 6 Heelgaarde, 1 3/4Gaard, 10 1/2Gaarde, 7 1/4Gaarde og 5 mindre Gaarde samt 76 Huse med Jord og 35 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 15 Gaarde og 60 Huse.

Indvaanere: 877. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet findes flere mindre Teglværker, og der boe flere Haandværkere. Endeel Tørv afsættes deels til Kolding og deels til Teglværkerne.

Sognet hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østamts Huusfogeddistrict (Haderslev), og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 48de Lægd (hvortil nu ogsaa hører den Deel af Sest Sogn i Nørre-Jylland, der regnes til Tyrstrup Herred) og udgjør eet Sognefogeddistrict. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 2100 Rd. Prøvegaard tilhører Præsteembedet, men er nu tillagt Enken istedetfor Pension.

Den ældre **Kirke**, der var helliget St. Anna, anføres at have været fra det ellefte Aarhundrede (?). I Aaret 1823 blev den formedelst Brøstfældighed nedbrudt og Kong Frederik VI. lagde selv d. 5te Juni 1824 Grundstenen til den nye Kirke, hvorfor den ogsaa blev tillagt Navnet Frederikskirke. Conferentsraad Hansen nævnes som den, der har givet Tegningen, hvorfor den ogsaa i sin Form har noget tilfælles med Frue Kirke i Kjøbenhavn. Kirkens Opførelse kostede 11,250 Rd. Cour.; Kongen skjænkede selv Orgelet. "*Indgang gjennem en Portal. Den har et lille afstumpet Taarn, hvorpaa et stort Kors af Jern er anbragt. Kirkens Indvendige er en eneste stor Hvælving (Kuppel), som er malet med Cassetter. Prædikestolen er anbragt over Alteret, som ikke har nogen Altertavle; derimod er en af Jern støbt Figur, Christus paa Korset, anbragt paa Alteret.*"

Vonsild er en ældgammel By, der ligesom Vonsbæk skal have Navn af Odin og tidligere skreves "Odinschylde", "Wodenskulde." Indtil 1566 var Sest Sogn i Nørre-Jylland annecteret til Vonsild.

Dalby Sogn, Annex til Vonsild Sogn, omgivet af dette, Bjært og Veistrup Sogne samt af Kolding Bymark og Kolding-Fjord. Kirken, den nordligste i Hertugdømmet, er beliggende midt i Sognet, 1/2 Miil sydøst for Kolding og 3 1/4 Mile nordøst for Haderslev. Arealet, ca. 2536 Tdr. Land, er i den sydlige Deel høitliggende og fladt, i den nordlige Deel bakket og falder med bratte Skrænter mod Kolding-Fjord; Jordsmonnet er af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed, med Undtagelse af de ved Fjorden beliggende Byer Tveds og Rebæks Jorder, der ere noget sandede. Endeel Skov findes i Sognet (Dalby-Skov), der i de senere Aar dog er meget aftaget. Rebækken danner paa en Strækning Vestgrænsen, hvornæst den i en skøn Dal løber i nordøstlig Retning gennem Sognet og falder ved Byen Rebæk i Kolding-Fjord.

I Sognet: Byerne Dalby med Kirke, Skolen udflyttet og en større Gaard Dalbygaard (204 Tdr. Land á 320 kvadrat Roder), Rebæk og Tved; Stamparcellen af det nedlagte Domainegods Straarup med ca. 300 Tdr. Land á 320kvadrat Roder, de større Gaarde Bjerregaard og Høigaard (262 Tdr. Land á 320 kvadrat Roder) samt Gaardene Bøgelund og Lindegaard; Dalby Vand- og Vindmølle. Ialt i Sognet 4 større Gaarde, 3 Heelgaarde, 3 3/4Gaarde, 3 1/2Gaarde, 5 1/4Gaarde og 5 mindre Gaarde samt 39 Huse med Jord og 16 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 10 Gaarde og 10 Huse.

Indvaanere: 506. Jordbrug er Hovederhvervet; i Byerne Rebæk og Tved ernære nogle sig ved Fiskeri og Søfart.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet. Det danner Amtets 49de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict.

Kirken er bygget deels af Kampesteen deels af Muursteen, og hører vistnok blandt Landets ældste Kirkebygninger. Den har spidst Taarn, i Aaret 1858 belagt med Skifer. Kirkens eget Tag af Bly. For nogle Aar siden er Kirken repareret og har da faaet nyt Flisegulv og nye Stole; fladt Loft; gammel Altertavle.

I dette Sogn har ligget en af Adelige beboet Gaard Tveds-Hovgaard eller Tvedsgaard, som i anden Halvdeel af det 15de og første Halvdeel af det 16de Aarhundrede eiedes af Familien Tegenhus; fra disse kom den ved Arv til Jost Andersen (Ulfeld), hvis Arvinger solgte Gaarden til Kong Frederik II. Strarup eller Straarupgaard, tidligere en lille Landsby, var i det 17de Aarhundrede, en kongelig Forpagtergaard, der udparcelleredes 1788. I Nærheden af sidstnævnte Gaard findes flere Gravhøie, af hvilke "Thinghøien" er den største og mærkeligste.

Fru Jutte Lembek pantsatte i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede (efter D. Atl. V. S. 881 i Aaret 1427) Brendkjærmark til Kolding By; siden var der Strid derom imellem Byen og Tegenhuserne paa Tvedsgaard, indtil disse ved et Forlig 1488 afstode Halvparten af denne Mark til Byen. D. Atl. VII. Pag. 149 anfører, at medens Otto Krumpen eiede Tved-Hovgaard, laante han nogle Penge af sin Broder i Kolding paa de Vilkaar, at han en bestemt Dag Kl. 12 skulde møde ham i Kolding og betale. Men da han kom lidet for silde, beholdt Kolding By Markerne, hvoraf Dalby Præst aarligen faaer 5 Mk. og Kirken 5 Mk. Lybsk i Tiendepenge. Et almindeligt Sagn i Kolding By fortæller det samme, kun med den Forandring, at O. Krumpens Broder havde stillet Kirkeuhret frem, og har det siden den Tid ikke gaaet rigtigt (!).

I Nærheden af Thinghøi fandtes for nogle Aar tilbage et Hovedsmykke med Runeindskriften Luthr ó (Lødver eier), muligt Lødver Heibrekssøn, der efter Herverarsaga sloges med sin Broder Angantyr paa Grændsen af Reidgoteland (J. N. Schmidt, Slesvigs Land og Folk S. 159).

Heils Sogn omgivet af Annexet Veistrup og Aller Sogn samt Heilsminde-Sø og Lille-Belt. Kirken sydligt i Sognet, 1 3/4 Mile sydøst for Kolding og 2 Mile nordøst for Haderslev. Arealet, ca. 2752 Tdr. Land, er jevnt skraanende fra Skamlingsbanken mod Heilsminde-Sø og Lille-Belt; Jordsmonnet er af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed.

Paa Østkysten ere de til det 2det Haderslevske Skovdistrict hørende Statsskove Vargaard-Skove, tilsammen 121 1/2 Td. Land, tildeels beliggende (Resten i Veistrup Sogn). Et mindre Vandløb danner paa en Strækning Sydgrændsen og falder i den ca. 400 Tdr. Land store Heilsminde-Sø, der ved et Gab Slusen staaer i Forbindelse med Lille-Belt.

I Sognet: Byen Heils, der sædvanlig inddeles i Bækling, Midtby og Overby, med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og Fattighuus; Bøgebjerg, 3 Gaarde og 1

Huus, Stavnsbjerg 2 Gaarde; Stamparcellen af det nedlagte Domainegods Vargaard; endeel bebyggede Parceller ere: Trappedal, Kallehøi, Skovhuse og Skovfogedstedet Vargaardlund; endvidere Vargaard eller Kjær Vandmølle og Ladepladsen Slusen med Kornmagaziner, 2 Kroer og et Høkeri. Ialt i Sognet Præstegaarden, 5 Heelgaarde, 6 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 8 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 8 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 3 mindre Gaarde samt 41 Huse med Jord og 36 Huse uden Jord. Udenfor Byen ere beliggende 14 Gaarde og 34 Huse.

Indvaanere: 766. Jordbrug er Hovederhvervet. Fiskeriet drives ikke i den Udstrækning, som den fiskerige Heilsminde-Sø og Lille-Belt tilbyde. Ved Ladepladsen Slusen, hvortil en 7 - 8 Fod dyb, men meget smal Rende fører, udskibes aarligt et betydeligt Quantum Kornvarer. I Sognet findes 2 større og 2 mindre Teglværker.

Sognet hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 53de Lægd; udgjør eet Sognefogeddistrict. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 2000 Rd.

Kirken, i Katholicismens Tid helliget St. Petrus og St. Paulus, er bygget deels af Kampesteen, deels af Muursteen; har Taarn; saavel dette som selve Kirken er tækket med Bly; under Taarnet Hvælving, forøvrigt fladt Loft. For henved 20 Aar siden blev Kirken heelt indvendig restaureret, og fik den ved samme Leilighed et Orgel. Tavle over Præsterne siden Reformationen. Den i Danske Atlas ommeldte Ligsteen over Joachim Breide til Vargaard (død 1574) og hans Frue (død 1567) findes, ifølge Beretningen fra Stedet, nu ikke mere.

Heils skriver i Valdemar II.'s Jordebog "Hæghærts." I Bladet "Dannevirke" for 1860 Nr. 21 forfægtes en ældre Anskuelse, at "Heils" skal deriveres af "Hellig Sø", hvilket findes bestyrket ved Skrivemaaden Hegeltsee, der forekommer i det 16de Aarhundrede. Med J. N. Schmidt (S. 157) maa Udgifveren dog betvivle Rigtigheden af denne Derivation. Vargaard var forhen en Herregaard og eiedes i første Halvdeel af det 16de Aarhundrede af Hans Breide, gift med Thale Emmiksen. derefter af hans Søn Joachim (død 1574), gift med Emerentze Emmiksen (død 1567); hans Børn solgte efterhaanden deres Anparter i Gaarden til Kong Frederik II., og den var nu en kongelig Forpagter- eller Pensionairgaard, indtil den i det 18de Aarhundrede solgtes; nu er den deelt i mange Parceller. Fra Heilsminde gik den svenske Konge Carl Gustav d. 30te Januar 1658 med en Deel af sin Hær paa Isen over Lille-Belt til Fyen.

Veistrup Sogn, Annex til Heils Sogn, omgivet af dette Sogn, Aller, Tyrstrup, Taps, Vonsild, Dalby og Bjært Sogne samt af Lille-Belt med Mosvig eller Binderup-Bugten. Kirken midt i Sognet, 1 $\frac{1}{2}$ Miil syd sydøst for Kolding og 2 $\frac{1}{4}$ Mile nord nordøst for Haderslev. Arealet, ca. 3800 Tdr. Land, er høitliggende og bakket, især mod Nord, hvor Slesvigs høieste Punkt Skamlingsbanken med

dens Top Høiskamling, dannet som en Hestesko, hæver sig 363 Fod over Havets Overflade.

I Sognet findes noget Skov, hvoraf Strandskoven er Statsskov hørende til det 2det Haderslevske Skovdistrict; Jordsmonnet er af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed, undtagen om Skamlingsbanken, hvor det er let og sandet. Binderup-Mølleaa udspringer i Sognet og løber i nordlig Retning; et andet mindre Vandløb danner Sydgrændsen. Kolding-Haderslev gamle Landevei passerer Sognet.

I Sognet: Veistrup Kirke, eenligt beliggende med Skolen, omtrent i lige Afstand fra Sognets 3 Byer, der ere Grønninghoved med Kro, Sjølund og Veistruprød; Lykkesgaard. Ialt i Sognet 2 Heelgaarde, 4 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 16 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 10 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 6 mindre Gaarde samt 73 Huse med Jord og 27 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 11 Gaarde og 51 Huse.

Indvaanere: 891. Jordbrug er Hovederhvervet; ved Skovarbeide havest nogen Bifortjeneste.

Sognet hører under de samme Administrations-Inddelinger som Hovedsognet. Det danner Amtets 54de og 55de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict.

Veistrup gamle Kirke blev nedrevet 1840, og en ny Kirke opbygget og indviet 1841. Det gamle Taarn staaer dog endnu, og gennem dette er Indgangen. Kirken har fladt Loft og hverken Orgel eller Altertavle.

Kirkebyen (i Valdemar II.'s Jordebog "Wisænthorp") er for længe siden nedlagt.

I Veistrup Sogn er Slesvigs høieste Punkt, Skamlingsbanken, hvis Top, "Høiskamling", hæver sig, som anført, til en Høide af 363 Fod; her udbreder sig for Beskuerens Fod tre Landsdele som et Landkort, og man seer herfra med det blotte Øie 38 Kirker, mod Nord den mægtige Ruin af Koldinghuus.

De nordslesvigske Bønder kunde derfor ikke vælge noget mere passende Sted til deres aarlige danske Folkefest ved Midsommertid, hvortil i de nærmeste Aar for det slesvigholsteenske Oprørs Udbrud en stor Mængde Deeltagere strømmede fra alle Egne i Danmark, og hvor den Aand nærredes, der siden viste sig saa kraftig til at knuse Oprøret.

Toppen af Banken var i gamle Dage en Gravhøi, og dens Sider gjemte utallige Askekrukker, saa at den synes at have været hele Egnens fælles Gravsted.

Aller Sogn (paa General Stabens Kort Alver), adskilt fra Annexet Taps ved Tyrstrup Sogn, forøvrigt omgivet af Heils, Veistrup og Fjelstrup Sogne samt af Lille-Belt og Heilsminde-Sø. Kirken nordvestligt i Sognet, 2 Mile syd sydøst for Kolding og 1 $\frac{1}{2}$ Miil nord nordøst for Haderslev. Arealet, ca. 4380 Tdr. Land,

er høitliggende med mange Smaaskove og smukke Dalstrøg, hvori græsrigge Enge; Jordsmonnet er af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Sognet er adskilt fra Heils Sogn ved den, med Lille-Belt ved et Gab "Slusen" kaldet i Forbindelse staaende ca. 400 Tdr. Land store fiskerige Heilsminde-Sø, hvori tvende Aaløb falde, nemlig et mindre nordligt, der danner Grændsen mod Veistrup Sogn, og et større, Aller-Aa, der kommende fra Tyrstrup Sogn, hvor den har optaget Tapsaaen, deler Sognet i tvende Dele. En i Lille-Belt fremspringende Pynt kaldes Gravenshoved. Kolding-Haderslev gamle Landevei passerer Sognets nordvestlige Deel.

I Sognet: Byerne Aller (Alver) med Kirke, Præstegaard, Skole, Vandmølle og Kro samt Tyrstrup Herreds Thingstue, Stobbum med en Frigaard (deelt i 2 Gaarde), Meng, Skovhuse, Braabæk, 9 Gaarde og 19 Huse af Store- og Lille-Anslet (Resten til Fjelstrup Sogn), en Deel af Byen Høkelbjerg (Resten til Taps og Tyrstrup Sogne); 2 Gaarde kaldes Kobbersted; særskilt benævnte Gaarde ere Menggaard, Skovrød og Høigaard. Ialt i Sognet Præstegaarden, 6 Heelgaarde, 5 3/4Gaarde, 21 1/2Gaarde og 14 1/4Gaarde samt 55 Huse med Jord og 21 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 6 Gaarde og 38 Huse.

Indvaanere: 979. Jordbrug er Hovederhvervet; fra Byen Anslet drives lidt Fiskeri.

Sognet hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 57de og 58de Læg og udgjør eet Sognefogeddistrict. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 2550 Rd.

Kirken, der er blytækt, har spidst opløbende Taarn og Chor med rund Afslutning, der benyttes som Sacristi. Mod Nord en senere tilført Fløi med takket Gavl, mod Syd Vaabenhus med Indgang, hvorfra man træder ind i selve Kirken gennem en Granitportal af 4 Piller, smykket oventil med ældgamle Figurer (en Rovfugl og et Lam). Kun Choret og Rummet i Taarnet have Hvælvinger. Skib og Chor er opført af tilhugne Kampesteen. Af Epitaphier findes en Marmortavle med Indskrift over Jacob Aagaard, Sognepræst i Aller og Taps, født 1750, død 1824. Foruden den egentlige Altertavle findes der 3 ældre Altertavler, der dog alle mangle Kunstværd; saadant formenes dog at kunne tillægges et Christusbillede i hvidt Marmor paa et graat Marmorkors, hvilket hænger i Indgangen til Choret. Døbefont af Granit. Kirken har Orgel.

Aller skreves tidligere "Alver"; Sognet og Kirken nævnes allerede 1273 Kobbersted ("Kopærstath") nævnes som Kongsgods i Valdemar II.'s Jordebog 1231. Stubbumbaard eller Stouumbaard fik Privilegier 1461, da Kong Christiern I. adlede dens Eier Peder Knudsen; senere ere Privilegierne fornyede under 1ste Juni 1670. Gaarden har i over 100 Aar været deelt i 2 mindre Gaarde. Præstegaarden er en i 1856 ny opført grundmuret Bygning med takkede Gavle.

Taps Sogn, Annex til Aller Sogn, hvorfra det er adskilt ved Tyrstrup Sogn, forøvrigt omgivet af Frørup, Ødis, Vonsild og Veistrup Sogne. Kirken midt i Sognet, 1 1/2 Miil syd for Kolding og 2 Mile nord for Haderslev. Arealet, ca. 3560 Tdr. Land, er høitliggende og fladt, med noget Skov, især i den nordlige og vestlige Deel; Jordsmonnet er af god leermuldet Beskaffenhed, dog paa flere Steder noget kold.

Tapsaaen udspringer i den nordlige Deel af Sognet og gjenneumløber det i sydlig Retning; Fovsaaen danner paa en Strækning den nordvestlige Grændse. Kolding-Haderslev Hovedlandevei gaaer midt igjennem Sognet.

I Sognet: Taps Kirke med Skole, eenligt beliggende ved Tapsaa tæt vest for Hovedlandeveien, Byerne Tapsore, Skoverup, Aastorp med endeel udflyttede Huse, hvoriblandt Fattighuus og Bomhuus paa Thingskovhede, en Deel af Byen Høkelbjerg (Resten til Aller og Tyrstrup Sogne).

Udflyttede Gaarde ere Rønhøigaard, Refsgaard og Høksgaard. Ialt i Sognet 4 Heelgaarde, 8 3/4Gaarde, 10 1/2Gaarde, 4 1/4Gaarde og 4 mindre Gaarde samt 36 Huse med Jord og 29 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 3 Gaarde og 21 Huse

Indvaanere: 728. Jordbrug er Hovederhvervet; fra Tapsore afsættes endeel Tørv.

Sognet hører under samme Administrations-Inddelinger som Hovedsognet. Det danner Amtets 56de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict.

Kirken har Taarn, fiirkantet opgaaende i en Spids, og Chor med rund Afslutning, der benyttes som Sacristi. Vaabenhuus med Indgang til Kirken gjennem en Granitportal af 4 Piller, hvorover Christus paa Korset og tvende Kvinder. Kirken har fladt Loft. Hele Skib og Chor og en større Deel af Taarnet er opført af tilhugne Kampsteen. Kirken i Taps har i 1861 modtaget en betydelig Reparation under Bygningsinspecteur Winstrups Tilsyn. Den oprindelige rundbuede Bygningsstiil er saavidt muligt tilbageført og den gamle Altertavle beholdt; Taget er bleven tækket med Skifer. Gammel Altertavle med mærkeligt Træskjærerarbeide. Døbefont.

Taps Kirke ansees for Egnens ældste Kirke, og Navnet udledes af de første Christnes Daab i Aaen af samme Navn. Paa en Fortegnelse over Præsterne siden Reformationen, som findes paa Tavler saavel i Aller som i Taps Sognes Kirker, bemærkes ved den første Præst, at under ham blev Taps eller Daabsøe annecteret til Aller i Aaret 1544, og Sagnet tilføier, at det skete ved Aller Præsts Giftermaal med en Præsteenke i Taps. Der findes ogsaa i Skoverup By en Gaard, der siges at have været Præstegaard og som endnu svarer en særlig Pengeafgift til Præsten, men ingen Tiende. I en Høi i Nærheden af Kirken skal efter Sagnet en Fyrst Atislef ligge begravet.

Tyrstrup Sogn omgivet af Annexsognet Hjerndrup, Frørup, Taps, Veistrup, Aller, Fjelstrup, Bjerning og Moltrup Sogne. Kirken midt i Sognet, 2 Mile syd for Kolding og 1 1/2 Miil nord for Haderslev. Arealet, ca. 6597 Tdr. Land, er bølgeformigt, og Jordsmonnet af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Ikke ubetydelige Skove findes spredt i Sognet.

Aller-Aa, i en skøn Dal, gjennemløber Sognet i østlig Retning; den optager ved Christiansfeld den nordfra kommende Tapsaa og flere sydfra kommende Vandløb. Kolding-Haderslev Hovedlandevei gaar midt igjennem Sognet, og Kolding-Haderslev gamle Landevei gennem den østlige Deel.

I Sognet: Tyrstrup Kirke med Præstegaard og Skole, eenligt beliggende tæt syd for Byen Christiansfeld ved Hovedlandeveien; Byen Tyrstrup, tildeels adspredt beliggende, med Tyrstrupgaard, paa hvis Grund Christiansfeld er bygget (angaaende denne sidste, der danner en Menighed og Commune for sig, see nedenfor); endvidere Byerne Favervraa med Kro og den større Gaard Favervraagaard med 96 Tdr. Skatteareal, Bøgeskov med Skole og 1 større Gaard med 162 Tdr. Skatteareal, Favstrup, Sigeling med Kro og en større Gaard med 125 Tdr. Skatteareal, Hvindrup med Kro (Frederikshøi), Torning med en større Gaard med 126 Tdr. Skatteareal, Høkelbjerg (tildeels, Resten til Aller og Taps Sogne) med Kro; endvidere følgende Samlinger af Beboelser og enkeltliggende Steder: Kokjær, Vestenskov, Tagkjær, Skøisholt, Korsbjerg, Steenskro, Illerhuus og Torning Vand- og Vindmølle. Ialt i Sognet Præstegaarden, 5 større Gaarde, 10 Heelgaarde, 10 3/4Gaarde, 15 1/2Gaarde, 18 1/4Gaarde og 1 mindre Gaard samt 192 Huse med Jord og 31 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 13 Gaarde og 135 Huse.

Indvaanere, foruden Christiansfeld: 1890. Jordbrug er Hovederhvervet. Fabrikkerne i Christiansfeld beskæftige endeel Arbeidere. Flere betydelige Teglværker og en Drainørsfabrik samt et Pottemageri findes i Sognet.

Sognet hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 59de, 60de og 61de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 8 Aars Middeltal anslaaes til ca. 2800 Rd.

Sognet eier den af Kammerherreinde Christine Frederikke v. Holstein oprettede Christine-Frederikke Stiftelse, hvor 12 værdige Trængende af Tyrstrup Sogn erholde Huusly, Brændsel, Lys og Lægehjælp, samt 4 Mk. hver ugentlig og have Afbenyttelsen af Haven. Stiftelsens Midler bestyres af Administrationen for de større Stiftelser, som af samme Giverinde ere oprettede i Haderslev.

Kirken er anseelig, bygget af huggen Granit, blytækt, har spidst opløbende Taarn ved den østre Ende, fladt Loft; Granitpiller ved Døren (foran hvilken en meget gammel Ligsten); Orgel; Granit-Døbefont; Alterblad af Snitværk fra

Katholicismens Tid. Kirken vil i et af de nærmest paafølgende Aar blive ombygget efter Tegning af Winstrup.

Tyrstrupgaard var forhen en adelig Gaard; den eiedes 1491 af Barbara von der Wisch, Erik Emmiksens Enke, senere af Claus Emmiksen (død 1541) og sammes Søn Erik, der blev dræbt 1554 paa Veien i Nærheden af Lygum af en Borger fra Tønder ved Nødværge, da han overfaldt denne. Derefter kom Gaarden ved Giftermaal til Henrik von Ahlefeldt af Kønigsfjørde (død 1583), og ved Salg 1599 til Statholderen i Hertugdømmerne Geert Rantzau, som 1617 bortbyttede den til Kong Christian IV. Den var derefter en kongelig Avlsgaard indtil 1771, da den blev solgt til den mähriske Brødremenighed, som paa Gaardens Mark anlagde Christiansfeld. See forøvrigt Christiansfeld.

Bøgeskov og Tyrstrupmark have oprindelig hørt under Frigaarden Beyerholm i Halk Sogn, og denne Frigaards Privilegier danne Grundlaget for de Forrettigheder, disse tvende Eiendomme nyde.

Christiansfeld er beliggende i en frugtbar og Yndig Egn, omtrent midt i Tyrstrup Sogn, 2 Mile syd for Kolding og 1 1/2 Miil nord for Haderslev. Hovedlandeveien fra Kolding til Haderslev gaaer midt igjennem den. Byen har 2 med Lindetræer beplantede Hovedgader, forbundne ved 3 Stræder, 49 brandforsikkrede Grundeiendomme.

Blandt **offentlige Bygninger** mærkes: Kirken eller Bedehuset, en rummelig men simpel Bygning med en Kuppel over, her holdes daglig Gudstjeneste; Brødrehuset samt Søster- og Enkehuset for ugifte Medlemmer af Menigheden; tvende Opdragelses-Instituter og Pensionsanstalter, et for Drengene og et for Piger, hvorved ere ansatte 6 Lærere og 6 Lærerinder; i disse tvende Instituter, hvori saavel Børn fra Udlandet, som fra forskjellige Egne af Indlandet, blive opdragne, faae ogsaa Menighedens Børn deres Underviisning; Gjæstgivergaarden eller Fremmedhuset.

Kirkegaarden, hvortil en smuk Lindeallee fører, er indrettet til offentlig Spadseregang; den er godt vedligeholdt og gjør et eiendommeligt Indtryk ved, at samtlige Gravsteder ere eens; en Afvigelse herfra gjør kun et Granitmonument over endeel i Krigen 1848 faldne danske Krigere. I Nærheden af Christiansfeld er et lille Lystanlæg, Christine-Ro, tilhørende Menigheden; her er et Monument og Begravelse for den afdøde Kammerherreinde Christine Frederikke v. Holstein paa Favervraagaard. der ved sin Velgørenhed og ved Oprettelsen af veldædige Stiftelser har efterladt sig et varigt Minde i Haderslev Amt.

Indvaanere i 1860: 681, i 1855: 679, i 1845: 761. Landhandelen er ikke ubetydelig og flere Detailhandlere og Haandværkere ere bosatte i Byen. Blandt industrielle Anlæg mærkes en Sæbefabrik med Lysestøberi, en Tobaks- og Cigar-Fabrik, et Garveri og et Ølbryggeri, der alle drives for Menighedens Regning.

Communens Udgifter androg: 1858: Fattigvæsen 364 Rd. (i 1857: 307 Rd., i 1856: 287 Rd.), Brandvæsen 7 Rd. (i 1857: 4 Rd., i 1856: 3 Rd.), Gadebelysning 123 Rd. (i 1857: 126 Rd., i 1856: 106 Rd.), Vandvæsen 217 Rd. (i 1857: 296 Rd., i 1856: 624 Rd.). Samtlige ved Bestyrelsen af hele Menigheden, saavel som dens enkelte Afdelinger, forbundne Udgifter bestrides deels ved frivillige Bidrag, deels ved hvad de for hele Menighedens Regning drevne Næringsveie indbringe. Ved Gave af Grevinde Holstein eier Communen Favervraagaard i Tyrstrup Sogn med tilhørende Skove.

Christiansfeld hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict, Haderslev Østeramts Huusfogeddistrict og Haderslev Physicatdistrict. Den danner Amtets 65de Lægd. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester, der tillige er Told-Oppebørselscontrolleur. Apothek.

Christiansfeld er en **Brødremenighedsby** ("Gemeindeort") anlagt af en Coloni af det af Grev Zinzendorf 1722 stiftede Troessamfund, de mæhriske Brødre eller Herrnhutere, saakaldet efter deres Hovedsæde Herrnhut i Øvre-Lausitz i Kongeriget Sachsen. 1772 købte de den kgl. Domaine Tyrstrupgaard, efter Aaret forud at have erholdt Tilladelse til her at anlægge en By, og 1773 anlagde de paa en af Hovmarkerne Christiansfeld; den 1ste April blev Grundstenen lagt til det første Huus. Stedet fik flere Privilegier, Fritagelse for Indqvartering og Militærtjeneste (sidstnævnte nu bortfaldet) samt fri borgerlig Næringsdrift.

Menighedens Stilling i statsborgerlig Henseende er ganske ejendommelig; i verdslig Henseende sorterer den, som anført, under Haderslev Amt, Tyrstrup Herred, en af Menigheden valgt og af Kongen stadfæstet Official opkræver Skatterne og udfører flere Forretninger i Herredsfogdens Sted navnlig ved Skifter og Auctioner; i geistlig Henseende og med hensyn til dens indre Anliggender er Brødremenigheden en Deel af hele Brødremenigheden i alle Verdensdele (*unitas fratrum*).

Enhver saadan Menighed bestyres i dens geistlige Anliggender af et Collegium bestaaende af Præsten, der har Forsædet, og de Personer, hvem den almindelige Sjælesorg i de enkelte Afdelinger paahviler, Menighedens Forstander, Forstanderen for Brødrehuset, Forstanderinden for Søster- og Enkehuset og Inspecteuren for Opdragelses-Institutterne. Ved Siden af dette Collegium, der kaldes Menighedens Ældste-Conferents, staaer et andet under Navn af Opsyns-Collegium, hvem det paahviler at bilægge forekommende Tvistigheder, at vaage over udvortes Tugt og Orden og at gaae Forstanderen tilhaande ved Bestyrelsen af Menighedens ydre Anliggender. Endelig gives der et tredie Collegium, som kaldes Menigheds-Raad, hvori forhandles de Ting, hvortil hele Menighedens Samtykke udkræves, hvad enten de angaae blot borgerlige Forhold eller Menighedens indre Liv. Medlemmerne af dette, hvis Antal for Tiden i Christiansfeld er 33, vælges af samtlige myndige Mandfolk. Opsyns-Collegiet vælges af Menigheds-Raadet og bestaaer for Tiden af 11 Medlemmer. Forstanderen har Forsædet i begge disse Collegier, som ere underordnede Ældste-Conferentsen, der igjen staaer under Unitets-Ældste-

Conferents, der har Hovedbestyrelsen af alle Brødremenigheder i hele Verden, og har sit Hovedsæde i Bertholdsdorf ved Herrnhut i Sachsen. Menigheden staaer saaledes med Hensyn til Kirke-, Skole- og Communalvæsen under en fremmed udenfor Landet værende Autoritet. Kirke- og Skolesprog er Tydsk.

Fabrikvirksomheden i Christiansfeld var i Begyndelsen af Aarhundredet betydeligere end nu, da Haderslev, Kolding og flere Byer tilvirke forskellige Varer, som tidligere saagodtsom udelukkende fabrikeredes i Christiansfeld.

Det Troesliv, der karakteriserer denne Menighed, har ikke været uden kjendelig Indflydelse paa Omegnen, og har gennem Pensionsanstalterne endog paavirket videre Kredse; ligesom ogsaa dens Tydskhed har udøvet sin Indflydelse.

("Efterretning om Brødreunitetets Oprindelse og Fremgang", Aalborg. 1782. S. 151 ff., Holcks „Handelsspeil" pro 1780, S. 415 ff. Den evangeliske Brødremenighed i Herrnhut" af Dr. Hahn, udgivet paa Dansk af Tractatforeningen i Christiansfeld. Haderslev, 1855. Jfr. Artiklen "Brødremenigheden i Christiansfeld" efter Vestslesvigske Tidende i Kolding Avis 1861 Nr. 11.)

Hjerndrup Sogn, Annex til Tyrstrup Sogn, omgivet af dette, Frørup, Steppinge, Magstrup og Moltrup Sogne. Kirken midt i Sognet, 2 1/4 Mile syd sydvest for Kolding og 1 1/4 Miil nord nordvest for Haderslev. Arealet, ca. 2912 Tdr. Land, hvoraf ikke ubetydelig Skov, er i det Hele høitliggende. En Sidegreen af Landets Høideryg tager sin Begyndelse ved Hjerndrup og løber derfra ud gennem Fjelstrup Sogn til Knudshoved. Jordsmonnet, der i den østlige Deel er stærk leret, er i den vestlige Deel noget suur og moseagtig.

I Sognet: Byen Hjerndrup, deelt i Øster- og Vester-Hjerndrup, midt imellem hvilke Kirken og Skolen ere beliggende, Kro; 2/3 af Byen Simersted med Skole og Kro; Gaarden Hjerndrupgaard med 218 Tdr. Skatteareal, 1 Gaard i Hjerndrup med 160 Tdr. Skatteareal; Holmhuse, hvoraf noget hører til Steppinge Sogn; Gaarden. Kjerulfsminde, Ulriksbjerg, Jomfruled Kro, 1 Veirmølle, 1 Drainørsfabrik og 1 Teglværk. Ialt i Sognet 2 større Gaarde, 3 Heelgaarde, 2 3/4Gaarde, 12 1/2Gaarde, 7 1/4Gaarde og 4 mindre Gaarde samt 36 Huse med Jord og 16 Huse uden Jord. Udenfor Byerne 1 Gaard og 17 Huse.

Indvaanere: 694. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet. Det danner Amtets 41de og 42de Lægd (til sidstnævnte 2/3, Simersted), og eet Sognefogeddistrict. Hele Simersted By hører i geistlig Henseende til Magstrup Sogn: dette har formodentlig givet Anledning til at den i flere Skrifter heelt føres hen under dette Sogn; i Folketællingslisten er 2/3 Simersted talt til Hjerndrup Sogn, ligeledes findes samme paa Amtsforvalterens Fortegnelser under Hjerndrup.

Kirken er kun lille, deels af Kampesteen, deels af Muursteen; Taarn ved den østre Ende med spidst opløbene Tag. Choret hvælvet, i selve Kirken fladt Loft. Gammel Altertavle af Træsnit.

Fjelstrup Sogn, hvoraf endeel hører under Haderslev Herred, omgivet af Aller, Tyrstrup, Bjerning, Aastrup og Vonsbæk Sogne samt af Lille-Belt med den lille Avnevig. Kirken vestligt i Sognet, 2 1/2 Mile syd sydøst. for Kolding og 1 1/4 Miil. nord nordøst for Haderslev. Arealet, ca. 4833 Tdr. Land (hvori ikke er indbefattet den Deel af Byen Anslet, der hører her til Sognet), er for Størstedelen høitliggende og bakket; en Green af Landets Høideryg, der begynder ved Hjerndrup, gaaer ud i Fjelstrup Sogn og ender brat i Knudshoved og Anslethage. Af denne Høidestrækning har Sognet maaskee sit Navn. Endeel Skov, dog meest Ungskov, findes i Sognet; Jordsmonnet er, med Undtagelse af den ved Stranden nærmest beliggende Deel, af stærk, leret og frugtbar Beskaffenhed, men kold. Sillerupbækken gennemløber Sognet i østlig Retning og falder i Avnevig; den danner Grænsen mellem Tyrstrup og Haderslev Herreder; et andet nordligere løbende mindre Vandløb falder i Lille-Belt.

I Sognet: 1. Til **Tyrstrup Herred:** Byerne Fjelstrup med Kirke, Præstegaard og Skole, Gammelby, Knud med Skole, 13 Gaarde og 8 Huse af Anslet By med Skole (Resten til Aller Sogn); Gaardene Fjelstruphave (3 Gaarde) og Gjedsholm.

2. Til **Haderslev Herred:** Byen Sillerup med Skole og Vindmølle; Frigaarden Bjørnshave, de eenligt beliggende Gaarde Sillerupgaard. Fuglsang, Kjeldet og Christiansminde.

Ialt i Sognet: Præstegaarden, 1 større Gaard udflyttet fra Fjelstrup paa 119 Tdr. Skatteareal, 1 anden i Knud paa 135 Tdr. Skatteareal, 8 Heelgaarde, 18 3/4Gaarde, 30 1/2Gaarde, 3 1/4Gaarde og 2 mindre Gaarde samt 63 Huse med Jord og 41 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 13 Gaarde og 21 Huse.

Indvaanere: 1137, hvoraf 868 i Tyrstrup Herred og 269 i Haderslev Herred. Jordbrug er Hovederhvervet. Noget Fiskeri og Søfart drives, og fra Skovene sælges lidt Brænde.

Den større nordlige Deel af Sognet hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), medens den mindre sydlige Deel, det saakaldte Sillerup District, hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev). Hele Sognet hører under Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 62de, 63de, 78de og 79de Lægd og udgjør 2 Sognefogeddistricter. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 2000 Rd. Sognet eier et Legat paa 1600 Rd., hvoraf Renten uddeles til værdige Trængende.

Kirken med Chor, Sidefløi mod Nord, Sacristi mod Syd, Taarn med pyramideformigt Spiir, er opført af Muursteen og blytækt. Ved en

Hovedreparation af Kirken i 1851 blev det hvælvede Rum under Taarnet indrettet til Forhal, Kirken selv med fladt Loft, Choret og Sacristiet hvælvet. Simpel Altertavle. Et Crucifix fra den katholske Tid. Levninger af et gammelt Kirkeskab af udskaaet Egetræ, prydet med 2 Vaabner og mærket med Navnene Gunde Lange og Cathrine Breide 1553. Dette adelige Ægtepar eiede dengang Gaarden Kjeldet eller Kehlet, hvor deres Portraiter endnu skulle findes.

Bjørnhaves Privilegier grunde sig paa et Thingsvidne af 1532, stadfæstet 1656.

Ved Anslet ud mod Havet findes det mærkelige Oldtidsminde "Steenovnen", hvor store Steen danne en Kreds med Aabning mod Øst og bære en endnu større Overligger.

Bjærning Sogn, Annex til Moltrup Sogn i Haderslev Herred, hører deels til Tyrstrup, deels til Haderslev Herred, omgivet af Moltrup, Gammelhaderslev, Fjelstrup og Tyrstrup Sogne. Kirken nordvestligt i Sognet, 2 3/4 Mile syd for Kolding og 3/4 Miil nord for Haderslev. Arealet, ca. 3666 Tdr. Land, er bølgeformigt med ikke ubetydelig Skov, deriblandt de til det 1ste Haderslevske Skovdistrict hørende Statsskove Remstedbusk med Vesterskov, 259 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, og endeel af den under Aastrup Sogn omtalte Ladegaards Østerskov; Jordsmonnet er af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Sillerupbækken gjennembløber Sognet i østlig Retning og danner Grændsen mellem Haderslev og Tyrstrup Herreder. Hovedlandeveien og den gamle Landevei fra Kolding til Haderslev passere Sognet.

I Sognet: 1. Til **Tyrstrup Herred:** Bjærning Kirke, eenligt beliggende tæt vest for Hovedlandeveien; Byerne Rørkjær, Skovbølling med Skole og Kabdrup

2. Til **Haderslev Herred:** Byen Errigsted; Skovriderboligen Ulfshuus, Gaarden Bjærningrød og Kroen Tømmeshuus.

Ialt i Sognet 8 Heelgaarde, 4 3/4Gaarde, 9 1/2Gaarde og 3 1/4Gaarde samt 34 Huse med Jord og 4 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 4 Gaarde og 22 Huse.

Indvaanere: 506, hvoraf 340 i Tyrstrup Herred og 166 i Haderslev Herred. Jordbrug er Hovederhvervet; til de fleste Gaarde hører Skov, som giver nogen Indtægt for Eierne og sysselsætter endeel Arbeidere.

Den større nordlige Deel af Sognet hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), medens den mindre sydlige, det saakaldte Errigsted District, hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev). Hele Sognet hører under Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Sognet danner Amtets 64de og 77de Lægd og udgjør 2 Sognefogeddistricter, men kun eet Fattig- og Skoledistrict. Fattigvæsenet eier et Legat paa 160 Rd.

Kirken er af Kampesteen, Taarnet af Muursteen. Kun Kirkens vestre Ende er hvælvet. Altertavlen er gammel, men uden Kunstværd. Capellet St. Petri i Berningh skjænkedes 1406 af Biskop Johan Skondelev til Capitlet i Haderslev.

Om Gaarden Bjerningrød findes Spor af gamle Volde, der tyde hen paa, at den har været en gammel adelig Gaard. Bjerningrød eiedes i anden Halvdeel af det 16de Aarhundrede af Moritz von Ahlefeldt Godskes Søn. Den skal ogsaa endnu have enkelte Friheder.

Steppinge Sogn, hvoraf endeel hører til Gram Herred, omgivet af Annexsognet Frørup, Ødis, Hjerndrup, Magstrup, Sommersted og Jels Sogne. Kirken nordligt i Sognet, 2 1/4 Mile sydvest for Kolding og 1 3/4 Miil nordvest for Haderslev. Arealet, ca. 6260 Tdr. Land, er høitliggende og bakket, især i den østlige Deel (Kobjerg 312' og Høibjerg 306') med ikke ubetydelig Skov, hvoraf Høirup og Lert Skove ere Rester af den store Farris-Skov; Jordsmonnet er af blandet Beskaffenhed, i Almindelighed let; bedst er det i den nordlige Deel. Fovsaen gjennemløber Sognet i sydvestlig Retning og danner Grændsen mellem den til Tyrstrup og den til Gram Herred hørende Deel af Sognet.

I Sognet: 1. Til **Tyrstrup Herred:** Byerne Steppinge med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Underup med den store privilegerede Gaard Anderupgaard med 245 Tdr. Land 5 320 kvadrat Roder, Kolstrup og Bjerndrup med Skole.

2. Til **Gram Herred:** Byen Høirup, hvori en større Gaard med 136 Tdr. Skatteareal; nogle udflyttede Steder kaldes Klaaborg og en større Gaard Saaterup med 127 Tdr. Skatteareal, Stamparcellen af det nedlagte Domainegods Toggerup (Taabdrup) med 177 Tdr. Skatteareal; en udflyttet Gaard hedder Steenskjær. Ialt i Sognet Præstegaarden, 4 større Gaarde, 5 Heelgaarde, 6 3/4Gaarde, 32 1/2Gaarde, 13 1/4Gaarde og 1 mindre Gaard samt 75 Huse med Jord og 13 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 9 Gaarde og 37 Huse.

Indvaanere: 1227, hvoraf 874 i Tyrstrup Herred og 353 i Haderslev Herred. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet ere nogle mindre Teglværker.

Sognets større sydøstlige Deel hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), medens den mindre nordvestlige Deel hører under Gram Herreds Jurisdiction (Haderslev). Hele Sognet hører under Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Danner Amtets 43de og 44de samt 104de Lægd. Den til Tyrstrup Herred hørende Deel udgjør eet Sognefogeddistrict, hvorimod den til Gram Herred hørende Deel danner eet Sognefogeddistrict i Forening med den til samme Herred hørende Deel af Ødis Sogn (det saakaldte Høirup District). Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 7 Aars Middeltal anslaaes til 2300 Rd.

Afdøde Degn Jørgen Iversen har testamenteret Sognet et Huus til Bolig for Skolelærerenkerne i Steppinge og Hjerndrup samt Capitaler til et Beløb af 7460 Rd., hvoraf Renterne tilfalde Sognets Skolelærere og Skoler.

Kirken, opført deels af Kampesteen og deels af Muursteen, har et meget svært Taarn i den østre Ende. Loftet er hvælvet heelt igjennem. Den bærer Spor af at være forlænget, hvilket ogsaa Sagnet bekræfter. Altertavlen, der er uden Kunstværd, bærer Aarstallet 1612; paa Prædikestolen staaer 1558. Tavle over Præsterne efter Reformationen.

I dette Sogn har tidligere ligget et Par mindre Herregaarde, Bjerndrupgaard og Taabdrup eller Tovtrup (Toggerup), hvilken sidste var en kongelig Forpagtergaard, der udparcelleredes 1777; Taabdrup tilhørte i det 16de Aarhundrede Christiern Munck (død 1579), hvis Datter Else Munck blev gift med Christopher v. Gersdorff, som 1605 skjødede den til Christian IV, mod paa sin og Hustrues Livstid at forlenes med Lønborg Bispegaard.

Høirup havde forhen sin egen Kirke fælles med Bramdrup (see Ødis Sogn).

Ved Steppinge fandt en Fægtning Sted d. 8de August 1848 (hvorved endeel preussiske Kyrasserer bleve tagne tilfange), den sidste i dette Aars Felttog. Ved Byen Høirup stod endnu for nogle Aar siden Rester af Kæmpegen "Farriskongen."

Frørup Sogn, Annex til Steppinge Sogn, omgivet af dette, Ødis, Taps, Tyrstrup og Hjerndrup Sogne. Kirken omtrent midt i Sognet, 1 3/4 Miil sydvest for Kolding og 2 Mile nordvest for Haderslev. Arealet, ca. 3426 Tdr. Land, hvoraf noget Skov, er høitliggende og bakket: Jordsmonnet er af god leermuldet Beskaffenhed. Fovsaaen danner Sognets nordvestlige Grændse.

I Sognet: Byerne Frørup med Kirke, Skole, Kro og en større Gaard med 260 Tdr. Land á 320 kvadrat Roder, Frøruprød og Brænore; Brænore Vindmølle; særskilt benævnte Gaarde og mindre Steder ere Sønderskovgaarde, Mølskovgaard, Østergaard, Geilbjerg, Dridevad, et Huus ved Broen over Fovsaaen. Ialt i Sognet 1 større Gaard, 9 Heelgaarde, 14 1/2 Gaarde og 4 1/4 gaarde samt 33 Huse med Jord og 5 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 7 Gaarde og 26 Huse.

Indvaanere: 631. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), forøvrigt under samme Administrations-Inddelinger som Hovedsognet. Det danner Amtets 45de og 46de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict.

Kirken, med Taarn, er opført deels af Kampesteen og deels af Muursteen. Kun Choret er hvælvet; Buen mellem dette og Skibet er rund. I Taarnet er indmuret en Ligsteen over Mogens Kaas til Brenbuhr og hans tvende Hustruer

Dorthe Sestede og Anne Rantzau. Altertavle uden Værd. Tavle over Præsterne efter Reformationen.

I Frørup Sogn har ligget en Herregaard Brenduhr, som i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede tilhørte Emil Emmiksen, hvis tvende Døttre bleve gifte med Erik Kaas og Albert Maltesen (Vissert); deres Sønner Mogens Kaas (død 1582) og Christen Maltesen (død 1592), skrives til Brenduhr. 1583 solgte Christen Maltesen sin Halvdeel i Gaarden og 1584 Mogens Kaas's Enke Anna Rantzau den anden Halvpart til Kongen. I Nærheden af Kirkebyen vises Voldstederne af et Par andre adelige Gaarde Lausvold (ogsaa kaldet Herregaardsvold) ved Østsiden af Vesterskoven og Ebbesholm i den nære Dal.

Ødis Sogn (blandet; den vestlige Deel hører til Gram Herred), er omgivet af Honsild, Taps, Frørup, Steppinge og Jels Sogne samt af Vamdrup og Hjarup Sogne i Nørre-Jylland. Kirken omtrent midt i Sognet, 1 1/4 Miil sydvest. for Kolding og 2 1/4 Mile nordvest for Haderslev. Arealet, ca. 7327 Tdr. Land, hvoraf den slesvigske Deel ca. 6894 Tdr. og den kongerigske 433 Tdr. Land, er bølgeformigt, og Jordsmonnet er af god muldet Beskaffenhed, dog noget let i den vestlige Deel. De til det 2det Haderslevske Skovriderdistrict hørende Statsskove Fovsletskov, 474 Tdr. Land og Drenderupskov, 82 1/2 Td. Land á 260 kvadrat Roder, samt en Deel af Domainemosen Svanemose, 186 1/2 Td. Land á 260 kvadrat Roder, ere beliggende i Sognet. Fovsaaen udspringer her i Sognet og danner Sydostgrændsen; paa sit Løb mod Sydvest faaer den senere Navn af Nørre- eller Gram-Aa, der efter at have forenet sig med Sønder- eller Gjelsaa, danner Ribe- eller Nipsaa. Den kongerigske Deels Htk. er 24 1/16 Td. Areal, og Eng.

I Sognet: 1. I den slesvigske Deel og hørende til Tyrstrup Herred: Byen Ødis med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og 1 større Gaard paa 144 Tdr. Skatteareal; Stamparcellen af det nedlagte Domainegods Fovsletgaard med 136 Tdr. Skatteareal; endeel benævnte Parceller ere Skovfogedstedet Fovsletlund, Hoppeshuse, Godromshuse, Trodsborg, Krandsbjerg, Christiansholm, Lærkeborg og Langbjerg m. fl.; særskilt benævnte Gaarde og mindre Steder ere Nørre-Skovgaard, Oxkjærgaard, Fløibjerg, Tagkjær, Østergaard og Sønder-Skovgaard. Til Gram Herred hører: En Deel af Byen Bramdrup (Ødis-Bramdrup til Forskjel fra Bramdrup i Moltrup Sogn) med Skole og Kro; Stamparcellen af det nedlagte Domainegods Drenderupgaard, 161 Tdr. Skatteareal; Drenderup Nygaard med Drainrørsfabrik; særskilt benævnte Gaarde og mindre Steder ere Bramdrupgaard med 330 Tdr. Land á 320 kvadrat Roder, Staverled, Farris, Riglandseg, Østergaard, Petersborg Vindmølle. Ialt i den slesvigske Deel Præstegaarden, 4 større Gaarde, 5 Heelgaarde, 5 3/4Gaarde, 18 1/2Gaarde, 12 1/4Gaarde og 1 mindre Gaard samt 126 Huse med Jord og 20 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 25 Gaarde og 124 Huse.

2. I den kongerigske Deel: af Byen Bramdrup 1 Heelgaard, 1 3/4Gaard, 1 1/2Gaard., 1 1/4Gaard. og 2 mindre Gaarde samt 4 Huse. med Jord og 2 Huse. uden Jord.

Indvaanere: 1525, hvoraf slesvigske 1440 og kongerigske 85; af de slesvigske 812 i Tyrstrup Herred og 628 i Gram Herred. Jordbrug er Hovederhvervet; Skovarbeide beskjæftiger endeel Arbeidsfolk. I Sognet ere nogle Teglværker og Drainrørsfabrikker samt et Brændeviinsbrænderi.

Af den slesvigske Deel af Sognet hører den større østlige Deel under Tyrstrup Herreds Jurisdiction (Haderslev), medens den mindre vestlige Deel hører under Gram Herreds Jurisdiction (Haderslev). Hele den slesvigske Deel hører under Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Danner Amtets 47de og 96de Lægd. Den til Tyrstrup Herred hørende Deel udgjør eet Sognefogeddistrict, medens den til Gram Herred hørende Deel danner et eget Sognefogeddistrict i Forening med den Deel af Steppinge Sogn, der hører til Gram Herred (det saakaldte Høirup District). Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 1700 Rd. Fattigvæsenet eier 3 Legater til et Beløb af 1800 Rd.

Den kongerigske Deel af Sognet hører under Ribe Amt, Anst og Slaugs Herreders Jurisdiction (Kolding), Ribe Amtstuedistrict (Ribe), Kolding Lægedistrict (Kolding); 4de Valgkreds. Danner i Forening med Hjarup Sogn Ribe Amts 75de Lægd. Udgjør en egen Commune med Sognefoged. Fattigvæsenet bestyres ifølge Praxis efter kongerigsk Lovgivning, hvorimod Skolevæsenet hører under Haderslev Amt og bestyres efter slesvigsk Lovgivning, Som forhenværende Fæstegods til Hovedgaarden Østerbygaard i Vamdrup Sogn indbetales de kongelige Skatter og Afgifter til Eieren af denne Gaard, der igjen indsender dem til Amtstuen i Ribe.

Kirken er en i Aarene 1856 og 1857 ved Bygningsinspecteur Winstrup ny opført Bygning; dog undtages derfra Taarnet, som ved Ombygningen blev staaende og noget forhøiet samt forsynet med et spidst opløbende Spiir. Den egentlige Kirke danner en aflang Fiirkant, der er afsluttet mod Øst med en halv Ottekant, som danner Choret. Den er indtil Vinduerne opført af Kampesteen og derover af Muursteen. Kirken er tækket med Skifer, hvælvet og i det Hele med runde Buer. Indgangsdøren er i den vestre Ende under Taarnet, i hvilket er anbragt et Orgel, hvortil afdøde Brygger Brandorf i Kjøbenhavn har skjænket 1000 Rd. I den anden Ende af Kirken er Alteret med Altertavle malet af Roed, forestillende Jesus og Disciplene i Emaus. Bag Alteret et lille Sacristi. I Vestibulen er fra den ældre Kirke indmuret den i Danske Atlas ommeldte Ligsteen over Christoffer Johansen Lindenov, død 1585, og Hustru.

I dette Sogn har der forhen ligget to adelige Gaarde Drenderup og Fobislet, hvilke begge have tilhørt Familien Lindenov. Navnet Fobislet forekommer første Gang i Aaret 1390 i et Document, hvori der tales om Heste, der græssede in campo Fubbethsslææt. 1477 nævnes Fru Margrete Emmiksdatter til Fobislet, Johan Johansens Enke; 1525 Hans Johansen til Fobislet; 1541 Christoffer Johansen. 1567 Hans Johansen, død 1568, 1581 dennes Søn af samme Navn, som 1584 skjødede Fobislet til Kongen. Drendrup afstod Hans Lindenov Christoffers Søn 1584 til Kongen for Ørslevkloster. Drendrup og Fobislet vare derefter

kongelige Forpagter- eller Pensionairgaarde indtil Udparcelleringen og Salget 1793 og 1797. Hans Johansen Lindenov havde ved Mageskifte med Kong Frederik II, ogsaa faaet Hundslund Kloster i Jylland (1581) og Gaunø i Sjælland (1581).

Sagnet om Ridder Adelbrand, der beilede til en skjøn Jomfru, men blev forsmaaet og haanet, hvorfor han svor at tage en blodig Hævn, som han udførte ved at reise bort og uformodet at komme tilbage en Søndag, da hun kjørte til Kirke, (han rev hende ud af Karmen og slæbte hende efter sin Hest til sin Gaard), henlægges af Befolkningen her paa Egnen til Drenderup og Fovslet; Visen synges ofte af Ungdommen, og paa Drenderupgaard, hvor bemeldte Jomfrues Hoved endnu skal opbevares, spørger det (!).

Til Ødis Sogn hørte for noget over 100 Aar siden Østerbygaard, der nu regnes til Vamdrup Sogn i Nørre-Jylland; en anden Gaard laae efter Sagnet paa Dridekjær sydøst for Ødis, Øst for Fovslet findes Steenbroen og Toftegrøfterne af en By af samme Navn. Ogsaa Drenderup maa efter Navnet at dømme have været en By.

Imellem Bramdrup og Høirup (i Steppinge Sogn) har tidligere staaet en Kirke, hvortil disse to Byer hørte, og som var Annex til Ødis.

Haderslev Herred,

det sydøstligste i Haderslev Amt, omgives af Aabenraa Amt, Lille-Belt, Tyrstrup og Gram Herreder. Haderslev-Fjord og Dam deler Herredet i en mindre nordlig og en større sydlig Deel, hvilken sidste, der mod Øst og Syd er omgivet af Lille-Belt, almindelig kaldes Haderslevnæs. Til Herredet hører Øen Aarø og nogle Holme i Lille-Belt. I Herredet er Kjøbstaden Haderslev beliggende.

Fladeindhold ca. 4 $\frac{3}{10}$ kvadrat Mile. Herredet omfatter Vilstrup, Starup, Grarup, Halk, Øsby, Vonsbæk, Aastrup og Moltrup Sogne samt Dele af Gammelhaderslev, Hoptrup, Fjelstrup og Bjerning Sogne. Jorderne ere i det Hele taget af god leermuldet Beskaffenhed. Ikke ubetydelig Skov, hvoraf en Deel er Statsskov, findes spredt over hele Herredet.

Indvaanernes Antal var efter Folketællingen i 1860: 9777. Det ordinaire Plovtal er 203 $\frac{4}{9}$ og extraordinaire Plovtal 225 $\frac{1}{5}$. Skattearealet er 28,345 Tdr. med en Taxationsværdi af 3,629,100 Rd. I 1859 fandtes 6 Landbrug større end en Heelgaard, 9 Præstegaarde, 46 Heelgaarde, 107 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 183 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 76 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 23 endnu mindre Gaarde samt 640 Huse med Jord og 250 Huse uden Jord.

Gammelhaderslev Sogn, hvoraf en Deel hører til Gram Herred, er et Landsogn, til hvilket en Deel af Byen Haderslev (St. Severins Sogn) i kirkelig Henseende hører. Det er omgivet af Hammelev, Moltrup, Aastrup, Starup og Hoptrup Sogne

samt Haderslev Bymarker og Haderslev-Fjord. Arealet, ca. 4400 Tdr. Land, er bakket med Fald mod Haderslev-Dam (Erlev-Banke) og Fjord.

Af Skove findes endeel Smaapletter. Eisbøl-Sy er nu udtørret til Eng.

Størsteparten af den 1/2 Miil lange, smalle Indsø Haderslev-Dam, der er kongelig Domaine, er omgivet af Sognets Jorder; i den falder det nordfra kommende mindre Vandløb Skallebækken, der danner Grændsen for den Deel af Sognet, som hører til Gram Herred. Hovedlandeveien fra Haderslev til Kolding og Landeveien fra Haderslev til Ribe passere Sognet.

I Sognet: Kirkebyen Gammelhaderslev, der støder til den vestlige Ende af Kjøbstaden Haderslev; her er beliggende Kirken, Præstegaarden, 2 Skoler, Amtmandens Tjenstbolig, Amtstjenerens Gaard, Haderslev Herreds Thinghuus, Østeramtets Arresthuus, Sygehuset kaldet Christine-Frederikke Stiftelse, de saakaldte Bøndergaarde, hvis Jorder for en Deel ere solgte til og bebyggede af Kjøbstadbeboere; endvidere Byerne Eisbøl, Erlev, Fredsted med en lille Papiirmølle paa et herfra udflyttet Sted, Oxbøl (de to sidstnævnte Byer til Gram Herred). Enkeltliggende Steder ere Stokkehoved, Skallebæk, Skøttsminde, Hørregaard, Harkjærgaard, Knurborg, Slethus og endeel af Ladegaardens bebyggede Parceller nordøst for Haderslev, Langkjærgaarde (2 Gaarde) syd for Haderslev. Ialt i Sognet Præstegaarden, 1 større Gaard, 2 Heelgaarde, 5 3/4Gaarde, 12 1/2Gaarde, 7 1/4Gaarde og 10 mindre Gaarde samt 47 Huse med Jord og 30 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 17 Gaarde og 29 Huse

Indvaanere: 1199, hvoraf 1037 i Haderslev Herred og 162 i Gram Herred. Jordbrug er Hovederhvervet. Mange Familier have Erhverv ved Dagleie i Haderslev. I Sognet er beliggende Haderslev Slotsvandmølle, Veirmøllen Olaf Ryes Minde og en Hørbrydningsfabrik. Forøvrigt boe flere Embedsmænd og Familier udenfor Bondestanden paa Sognets Grund.

Sognet hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev), med Undtagelse af Byerne Fredsted og Oxbøl, der høre under Gram Herreds Jurisdiction (Haderslev). Hele Sognet hører under Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Den til Haderslev Herred hørende Deel danner Amtets 75de Lægd; den til Gram Herred hørende Deel danner i Forening med Aarup og Gjelstoft i Gram Sogn Amtets 103die Lægd. Det egentlige Landsogn er deelt i 2 Sognefogeddistracter, hvoraf den under Haderslev Herred hørende Deel i Forening med de tvende syd for Haderslev beliggende, men i kirkelig Henseende til Frue eller Marie Sogn hørende Langkjærgaarde, udgjør det ene, og den under Gram Herred hørende Deel i Forbindelse med Aarup og Gjelstoft i Gram Sogn (det saakaldte Fredsted District) udgjør det andet.

Mærkes maa nu ogsaa Kgl. Resol. af 11te Marts 1861. hvorved Haderslev Søndermark (Sønderottingerne) og de saakaldte Frikobler ere henlagte under Gammelhaderslev Sogn. Patronatsretten til Kirken har Kongen, der besætter

Præstekaldet umiddelbart; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til ca. 2700 Rd.

Kirken, der var helliget St. Severin, er opført af Kampesteen med senere Tilbygninger for begge Ender af Muursteen; den har et lavt Taarn og spidsbuede Hvælvinger i Choret og under Taarnet; Orgelet er af Mangel paa Plads anbragt over Alteret. Kirken er opfyldt med en Mængde smagløse Pulpiturer og Stole; den kan ikke rumme den talrige Menighed, hvorfor en Ombygning er paatænkt, naar Provstiets Kirkekasse, der i de sidste 7 Aar alt har ombygget 3 Kirker, erholder Midler dertil. Granit Døbefont.

1/4 Miil vest for Gammelhadsløv, tæt nord for Veien til Ribe, ligger den mægtige Borgplads Bøghoved, hvor det gamle Slot Haderslevhuus laae; ethvert Spor af Slottet er imidlertid forsvundet. Den er nu en stor skovbevokset Høi med Spadsereanlæg og et Forlystelsessted. Skoven er tillagt Amtmandsembedet.

I 1861 er denne ved Naturskønhed og historiske Minder udmærkede Plads udseet til Sognets Gruusbanke og Steenbrud. Skallebæk var tidligere Slotsmølle. Om Haderslevhuus see forøvrigt Haderslev.

I Eisbøl (Egelsbøl) var i det 15de og 16de Aarhundrede en adelig Gaard, der eiedes først af Familien Rønnov (1439 Claus Rønnov), siden af von der Wisch (Henneke von der Wisch 1475); ved Midten af det 16de Aarhundrede er Gaarden kommen til Regjeringen. En tæt nordost for Byen beliggende Borgplads med tydelige Spor af Volde og Grave, som enten har ligget i Kanten af eller i selve den udtørrede Eisbøl-Sø, har vist henhørt til denne Gaard.

I et Amtsregister fra Aaret 1580 betegnes som forhenværende Egelsbøl-Tjenere følgende: i Agerskov Sogn 6 Gaarde, i Vestoft Sogn. 2 Gaarde, i Tiislund Sogn. 31 større og mindre Gaarde, i Moltrup Sogn 11 større og mindre Gaarde, i Bjerning Sogn 2 Gaarde, i Vonsbæk Sogn 10 Gaarde., i Aastrup Sogn til "Stendewith" 11 Gaarde, hvoraf siden Ladegaard sammensattes, og endelig i Tyrstrup Sogn 1 Gaard samt i Fjelstrup Sogn 2 Gaarde., ialt 76 større og mindre Fæstegaarde.

Hoptrup Sogn, hvoraf den sydlige Deel hører til Gram Herred, er omgivet af Haderslev-Dam, Vedsted, Hammelev, Gammelhadsløv, Vilstrup og Øster-Løgum Sogne samt af Lille-Belt med Gjenner-Fjord*). Kirken midt i Sognet, 1 Miil syd for Haderslev og 2 Mile nord for Aabenraa. Arealet, ca. 8600 Tdr. Land, er bakket og deelt i tvende omtrent lige store Dele ved en dyb og temmelig bred Dal, hvis østlige Deel optages af den ca. 300 Tdr. Land store Sliv-Sø, der kun ved en smal og lav Landstrimmel er adskilt fra Lille-Belt; en fra Vedsted Sogn kommende Aa gjennemløber Dalen og Søen; den optager flere nord og sydfra kommende mindre Vandløb.

*) Disse Vande omgive en Halvø, hvis yderste Pynt kaldes Sønderballe-Hoved.

Den lille Pamhul-Sø ligger mod Nord med Afløb til Haderslev-Dam. Ikke ubetydelig Skov findes spredt i Sognet, især i den vestlige og nordlige Deel; her ligger omtrent Halvdelen af den under Hammelev Sogn omtalte Statsskov Pamhul Skov. Jordsmonnet er af god muldet og leermuldet Beskaffenhed, og Sognet er rigeligt forsynet med Eng og Mose, der er heldigt fordeelt. Hovedlandeveien fra Haderslev til Aabenraa passerer Sognet. Den lille Ø Kalvø i Gjenner-Fjord hører til Sognet.

I Sognet: 1. Under Haderslev Herred: Byerne Hoptrup-Kirkeby med Kirke, Præstegaard og Kro, Nørre-Marstrup med en større Gaard paa ca. 200 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder., Sønder-Marstrup med Skole, Kro og en større Gaard paa 169 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, Over-Kjærstrup, Neder-Kjærstrup og Langhorn endvidere følgende Samlinger af Beboelser og enkelte Steder: Pamhul 2 Gaarde, en Kradsuldmølle, Nørreskovgaard, Bredraa 2 Gaarde, Steenbjergsgaard, Fuglsang og Slivsgaarde 2 Gaarde. Ialt Præstegaarden, 2 større Gaarde, 9 Heelgaarde, 6 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 17 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 10 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 1 mindre Gaard samt 62 Huse med Jord og 16 Huse uden Jord.

2.. Under Gram Herred: Byerne Hoptrup med Skole, Dirnæs med Skole, og Sønderballe med Skole; endvidere Østergaards Vandmølle med 127 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, Avlsgaarden Hovgaard med 207 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder, Skjærbæk 3 Gaarde, Ottessaard, Jørgensgaard og paa Øen Kalvø et Skibsværft. Ialt 1 Vandmølle, 1 større Gaard, 8 Heelgaarde, 7 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 18 $\frac{1}{2}$ Gaarde. og 5 $\frac{1}{4}$ Gaarde. samt 65 Huse med Jord og 25 Huse uden Jord.

Ialt i hele Sognet Præstegaarden, 1 Vandmølle, 1 Kradsuldmølle, 3 større Gaarde, 17 Heelgaarde, 13 $\frac{3}{4}$ Gaarde, 35 $\frac{1}{2}$ Gaarde, 15 $\frac{1}{4}$ Gaarde og 1 mindre Gaard samt 127 Huse med Jord og 41 Huse uden Jord, og et Skibsværft. Udenfor Byerne ere beliggende 26 Gaarde og 67 Huse

Indvaanere: 1948. Deraf 927 i den nordlige Deel af Sognet, Hoptrup Nørre-Sogn, under Haderslev Herred, af disse igjen 114 i Vilstrup Over-Kjærstrup, der i geistlig Henseende hører til Vilstrup Sogn; 1021 i den sydlige Deel af Sognet. Hoptrup Sønder-Sogn under Gram Herred. Jordbrug er Hovederhvervet, og ved Skovarbeide haves nogen Bifortjeneste. I Sønderballe ere endeel Fiskere, der i Gjenner-Fjord og Lille-Belt drive ikke ubetydeligt Fiskeri og daglig afsætte Udbyttet i Haderslev. Paa den lille Ø Kalvø i den dybe Gjenner-Fjord er af den afdøde driftige Agent Bruhn i Aabenraa anlagt et betydeligt Skibsværft. Værftet, der er overtaget af Bruhns Arvinger, er dog paa Grund af de uheldige Conjecturer i de senere Aar midlertidig standset.

Den nordlige Deel af Sognet hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev). Det danner Amtets 74de Lægd og udgjør et Sognefogeddistrict. (Af Byen Over-Kjærstrup høre kun 3 Gaarde i kirkelig Henseende til Sognet, Resten hører til Vilstrup Sogn, hvorimod hele Byen i verdslig Henseende hører til Hoptrup Sogn.) Den sydlige Deel af Sognet hører under Gram Herreds Jurisdiction (Haderslev). Det danner Amtets 81de, 82de og 83de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. Hele Sognet hører til Haderslev Østeramtstuedistrict

(Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev).

Kongen har Patronatsretten til Kirken og besætter Præstekaldet umiddelbart; dettes Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 7 Aars Middeltal anslaaes til 2800 Rd. Sognet eier et af Degnen Johnsen stiftet Legat paa 2580 Rd., hvoraf den aarlige Rente tilfalder Skole- og Fattigvæsenet.

Kirken, der hører til de ældste Rundbuebygninger i Landet, opført af Kampesteen og Muursteen, tækket med Bly, er bygget i Form af et Kors med et lille Træspiir over Korset, har 7 rundbuede Hvælvinger i Hovedskibet og 1 Hvælving i hver af Korsfløiene; Sacristiet er ligeledes hvælvet. Gammel Døbefont. Ifølge en Indskrift paa en gammel Klokke fra 1403 var Kirken helliget St. Nicolaus. 1350 skjænkede Biskop Berthold af Slesvig Kirken til Domprovsten i Haderslev.

Hoptrup er bleven bekjendt i det første Felttog i den slesvigske Krig 1848 ved en Kamp Natten imellem 6te og 7dee Juni mellem danske Jægere og Husarer og omtrent 500 tyske af den bayerske Oberst v. d. Tann anførte Friskaremænd, hvilke kom kjørende i den Hensigt at overrumple den danske Avantgarde. Nogle Husarer tilligemed to Officerer bleve tagne tilfange, og Friskarerne bemægtigede sig en Kanon, den eneste, som tabtes fra dansk Side under Felttoget.

D. Atl. meddeler, at der i dette Sogn skal forhen have boet to Kæmper Grim og Vogn, som levede i Uenighed med hinanden, "og vises endnu deres Grave paa Marken ved Præstegaarden."

Hovgaard synes tidligere at have været en Hovedgaard med Rettigheder som saadan. En Ansøgning indgivet til Kong Christian VI. om Stadfæstelse af dens Privilegier blev imidlertid ikke bevilget.

I. W. Marckmann, Udgiver af historiske og flere Skrifter, født paa Bornholm 1803, var Præst i Hoptrup fra 1850 til sin Døb 1861.

Vilstrup Sogn omgivet af Hoptrup, Haderslev Marie, Starup og Halk Sogne samt af Sliv-Sø og en Bugt af Lille-Belt, hvis inderste Deel kaldes Sandvig. Kirken, vestligt i Sognet, 3/4 Miil sydøst for Haderslev og 2 1/4 Mile nordøst for Aabenraa. Arealet, ca. 4526 Tdr. Land, er i det Hele fladt, mod Syd bakket med jevnt Affald mod Sliv-Sø og steile Brinker langs Kysten; ud mod Havet findes temmelig betydelige Skove; Jordsmonnet er af fortrinlig muldet og leermuldet Beskaffenhed. Et mindre Vandløb løber i sydlig Retning gennem et Engdrag til Sliv-Sø; et andet, der falder i Sandvig, danner Østgrænsen. Hovedlandeveien fra Haderslev til Aabenraa passerer Sognets Nordvestspids.

I Sognet: Byerne Nørre-Vilstrup med Kirken lidt syd for Byen og Skole, Sønder-Vilstrup med Præstegaard, Skole, Kjeldstrup, adspredt liggende By, Grødebøl og Hovst; endvidere Gaardene Vilstrupgaard, Lavesgaard, Bodskov, Andersgaard, Vonsmose, Lund og Kroen Sølyst med Vadested. Ialt i Sognet

Præstegaarden, 11 Heelgaarde, 12 3/4Gaarde, 12 1/2Gaarde og 5 1/4Gaarde samt 77 Huse med Jord og 11 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 9 Gaarde og 17 Huse.

Indvaanere: 999. Jordbrug er Hovederhvervet. Skovarbeide og Fiskeri give nogen Fortjeneste.

Sognet hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 73de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. (I geistlig Henseende hører Byen Over-Kjærstrup til dette Sogn paa 3 Gaarde nær, der høre til Hoptrup Sogn, hvortil hele Byen hører i verdslig Henseende.) Kongen har Patronatsretten til Kirken, og besætter Præstekaldet umiddelbart; dettes Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 2500 Rd.

Kirken, af Muursteen i Korsform, har Hvælvinger samt Taarn med høit Spiir, Orgel og gammel Døbefont. I en Granitsteen i Kirkens Sidevæg er indhugget et Vaaben med en Baad og en Aare i, formodentlig den gamle Familie Baads Vaaben.

Ifølge Valdemar II.'s Jordebog 1231 var der i Byerne Vilstrup og Kirstrup ("Wilstorp" og "Kyrstorp") noget Kongsgods (nemlig i Wilstorp 1 Mark Guld og i Kyrstorp 6 Mark Sølv). At disse Eiendomme her, som andetsteds, senere bleve adelige, bliver sandsynligt ved de Spor af Borgpladse, der findes ved Sønder-Vilstrup, Bodskov, Vonsmose samt ved en kredsround Grav med Spor til Kjeldere i Kjærstrup ved 4 af Byens Gaarde, som kaldes "paa Herregaarden." Væbner Esbern Tagesøn skjænkede 1389 sit Gods i Nørre-Vilstrup til Domkapitlet i Haderslev, til hvem ogsaa Claus Limbek paa Torning 1417 solgte blandt andet Gaarden Vonsmose (Odensmose); fra dette Capitelsgods stammer det Fæstegods, som Kirken og Hospitalet i Haderslev endnu eier her i Sognet. 3 Gaarde, saakaldte Gelting-Tjenere, ere Fæstegaarde under Hospitalet Goschenhoff i Ekernførde (oprettet af Gosche v. Ahlefeldt til Gelting). Paa Markerne findes mange Gravhøie fra Hedenold.

Efter Rhode har Sognets Navn tidligere været Veibøl-Vilstrup. Samme Forfatter meddeler, at Præstegaarden Aar 1603 afbrændte, og forklarer, hvorledes dette gik til, saaledes: *"Præsten Hr. Boysen erindrede Pigerne Tid efter Tid, at bære deres Garn om Aftenen betimeligen ind af Blegen, men hans Formaninger vilde ikke frugte paa Letsindighed hvorover, da de en Aften atter sildig kom ind med Garnet, han af Forbittrelse snappede Garnet og kastede paa Ilden. Huset brændte af, men han blev ogsaa dømt paa egen Bekostning at opbygge det igjen."*

Poul Zoega var her Præst 1659 - 88, efter ham Sønnen Mathias Zoega 1688 - 1749, altsaa i 61 Aar, og dennes Søn igjen efter ham 1749 - 55. Poul Zoegas Bedstefader var af italiensk adelig Familie, men maatte formedelst en Duel, hvori han Skjød sin Modstander, forlade sit Fædreland; Sidstnævntes Søn Mathias Zoega der var Cantor i Slesvig, var den første af denne Familie i Danmark.

Sølyst er et formedelst sin smukke Beliggenhed ved Sandvig med vid Udsigt til Fyen og Als og sine gode Søbade af Hadersleverne meget besøgt Forlystelsessted.

Starup Sogn omgivet af Annexet Grarup, Halk, Vilstrup og Haderslev Marie Sogne samt af Haderslev-Fjord. Kirken nordligt i Sognet, 1/2 Miil øst for Haderslev. Arealet, ca. 3531 Tdr. Land, er bølgeformigt med Affald mod Haderslev-Fjord: enkelte Skovpletter findes hist og her; Jordsmonnet er i den nordlige Deel langs Fjorden let og sandet, og enkelte Lyngpletter paa Bakkeskraaningerne minde endnu om den fordums Hede; i den mellemste og sydlige Deel af Sognet er Jordsmonnet derimod af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Tvende mindre Vandløb falde i Haderslev-Fjord. Aarø Sund-Haderslev Hovedlandevei passerer Sognet.

I Sognet: Starup Kirke med Præstegaarden eenligt beliggende ved Haderslev-Fjord, Byerne Brodersbøl, Vandling med Vandlinggaard, Lønt og Lunding med Skole (beliggende paa Marken mellem de 4 Byer) og en Frigaard; Fri- og Salariegaarden Olufskjær (226 Tdr. Land á 320 kvadrat Roder) ialt i Sognet Præstegaarden, 1 større Gaarde, 9 3/4 Gaarde, 16 1/2 Gaarde, 7 1/4 Gaarde og 1 mindre Gaard samt 68 Huse med Jord og 23 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 4 Gaarde og 36 Huse

Indvaanere: 799. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Danner Amtets 72de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter en Gjennemsnitsberegning for Aarene 1853-57 anslaaes til 2700 Rd.

Starup Kirke ligger alene paa et lille fremspringende Næs i Haderslev-Fjord, hvorfor Sagnet ogsaa beretter, at den skylder sin Anlæggelse paa dette Sted en from Søfarende, der under en Storm var kommen i Havsnød paa Fjorden, men omsider i god Behold naaede Land paa denne Plet. Adjunct J. Helms har i "Fortsatte Meddelelser om gamle Kirkebygninger paa den jydsk Halvø" i Ny Kirke-historiske Samlinger, 2det Bind, S. 316 ff. fremhævet denne Kirkes høie Ælde og paapeget, at den for en stor Deel er opført af indenlandsk Kalktuf. Dette gjælder navnlig Choret med sin runde Afslutning og Skibets østlige Deel; *"Skibets vestlige Deel, i hvilken Kalktuffen ikke synes at være Hovedmateriale, er temmelig sikkert en senere Forlængelse, der dog tilhører en tidlig Tid, eftersom Klokketaarnet (fiirkantet med spidst Tag), der igjen senere er opført vestlig for og i Forbindelse med denne Deel, er bygget af store Muursteen i gamle Skifter."* Chorrundingen er udsmykket med Blindinger, der omsluttes af Lisener, som bære to smaa Rundbuer over hvert Fag. Chorbuen er rund; Choret, Taarnet og Sacristiet hvælvet; Skibet derimod med fladt Loft, Altertavle og Prædikestol fra Christian IV.'s Tid. Epitaphium af Træ over Præsten Sebastian von Saldern (1671 - 1748); i Vaabenhuset flere Ligstene, hvoriblandt en med plattysk Inscription

over Jørgen (Moet) med hans tvende Hustruer Dorthe Blomme og Emerentze Powisch af Glerstorp 1590.

I Aaret 1457 meddelte Hertug Adolf VIII. Paul Hennekesen Friheder paa Olufskjær; 1507 gav Hertug Frederik Henrik Madsen Privilegier derpaa, hvilke endnu stadfæstedes 1671 af Kong Christian V.

Vandlinggaard, der ogsaa har nogle Friheder uden at være egentlig Frigaard, blev 1543 adelig; den eiedes 1518 af Hans Reichenbach, 1556 - 1580 af Jørgen Moet; Danske Atlas nævner endvidere Fru Anne Christine født Hagensen, som døde 1691, Storcantler Grev Reventlow, Baronesse v. Kielmanseck og Lorenz Høyer.

Lunding blev privilegeret af Hertug Adolf VIII. (død 1459) for Matthis Jensen; fornyet af Dronning Dorothea 1485 for hans Sønner Jes og Iwer Mattsen; 1497 privilegerer Hertug Frederik Nis Mattsen i Lunding.

Grarup Sogn, Annex til Starup Sogn, omgivet af dette Halk og Øsby Sogne samt af Haderslev-Fjord. Kirken midt i Sognet, 1 Miil øst sydøst for Haderslev. Arealet, ca. 1558 Tdr. Land, er bølgeformigt med Affald mod Haderslev-Fjord, hvori et mindre sydfra kommende Vandløb falder; den lille Grarup-Sø ligger mod Syd; lidt Skov findes spredt i Sognet. Jordsmonnet, der mod Nord ved Fjorden er af lettere, er i Midten og mod Syd af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Aarøund-Haderslev Hovedlandevei passerer Sognet.

I Sognet: Byerne Grarup med Kirke, Skole og Frigaarden Grarupgaard, Stenderup og Solkjær med Slukefter Kro, en Deel af Heisager; endvidere Gaarden Skovbygaard med 2 Huse. Ialt i Sognet 5 Heelgaarde, 3 3/4 Gaarde, 5 1/2 Gaarde, 2 1/4 Gaarde og 1 mindre Gaard samt 16 Huse med Jord og 5 Huse uden Jord. Udenfor ere Byerne beliggende 2 Gaarde og 8 Huse Byens Heisagers Gaarde og Huse, resp. 21 og 39, hvoraf omtrent Halvparten til Grarup Sogn, ere alle paa den foreliggende Fortegnelse talte til Halk Sogn.

Indvaanere: 505. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet. Det danner Amtets 71de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict, til hvilket dog den Deel af Heisager, der hører her til Sognet, ikke regnes, medens det danner baade Sognefogeddistrict og Skoledistrict med Halk Sogn.

Kirken, der oprindelig er bygget af Kampesteen, har Taarnet i den østlige Ende; dette er fiirkantet med spidst opløbene Tag. Choret og Sacristiet er hvælvet, hvorimod Kirkens Skib har fladt Loft. Ingen Altertavle, men paa Alteret et Jerncrucifix.

Grarupgaards Friheder ere samme første Gang meddeelte 1493 i Forening med Vestergaard og Sparlund i Øsby Sogn.

Halk Sogn omgivet af Øsby, Grarup, Starup og Vilstrup Sogne samt mod Øst og Syd af Lille-Belt. Kirken midt i Sognet, 1 1/4 Miil sydøst for Haderslev. Arealet, ca. 4831 Tdr. Land, er bølgeformigt med Affald mod Øst og Syd. Sognets østligste Pynt hedder Halk-Hoved. I den sydlige Deel danner Lille-Belt en Bugt Sandvig, hvor et lidet Nor skjærer sig ind ved Søkrog. Den lille Grarup-Sø har sit Afløb gennem Sognet til den ca. 400 Tdr. Land store Bankjel-Dam, der ved en ikke bred Landstrimmel er adskilt fra Lille-Belt; et andet mindre Vandløb falder i det ovenfor omtalte Nor. Noget Skov findes hist og her, især øst for Halk By og paa Grændsen af Vilstrup Sogn. Jordsmonnet er af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed.

I Sognet: Byerne Halk med Kirke, Præstegaard og Skole, Heisager (omtrent Halvdelen, see foran Grarup Sogn) med Skole og Kro, Sod med en større Gaard (153 Tdr. Land á 260 kvadrat Roder); endvidere følgende Samlinger af Beboelser og enkelte Steder: Ultang med Vind- og Vandmølle, Lilholt 1 Gaard og 1 Huus, Frigaardene Beierholm, Langmose og Medsted, hvilken sidste bestaaer af 1 Gaard og 9 Huse i den østlige Udkant af Byen Halk, og endelig Gaardene Bodum, Gammelgaard og Bukholm. Ialt i Sognet (heri dog hele Heisager, see ovenfor Linie 5 - 8) Præstegaarden, 1 større Gaard, 3 Heelgaarde, 13 3/4 Gaarde, 25 1/2 Gaarde, 13 1/4 Gaarde og 1 mindre Gaard samt 77 Huse med Jord og 36 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 10 Gaarde og 21 Huse.

Indvaanere: 1000. Foruden Jordbrug, der er Hovederhvervet, drives noget Fiskeri i Lille-Belt og i Bankjel-Dam. Haveculturen er temmelig udviklet, og ved næsten hvert Sted findes en vel vedligeholdt Blomster- og Frugthave; den indavlede Frugt, især Æbler og Blommer, forhandles, rigtignok mindre godt behandlet, til Vesteregnet. Biavl er ikke ubetydelig; Vox og Honning afsættes til Haderslev.

Sognet hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramtets Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 69de og 70de Læg og udgjør eet Sognefogeddistrict, hvortil hele Byen Heisager hører. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 1800 Rd.

Kirken, ved hvilken findes to ældgamle Egetræer, viser ved et Stykke af en Kampesteens Muur, som findes mellem dens Muurværk, at den har en høi Ælde; Taarn mod Øst; blytækt; de to midterste Hvælvinger tilligemed Hvælvingen i en Sidefløi ere af rundbuet Form, de øvrige, der synes senere tilføjede, spidsbuede. Altertavlen, af Træskjærerarbeide, er af ringe Værd; et ældre Alterskab tilbyder større Interesse. Gammelt Orgel. Over det Stolestade, der tilhører Beierholm, findes befæstet et Par Sporer og en Kaarde, som tidligere skal have tilhørt en forhenværende Eier af Gaarden af adelig Byrd. Paa Kirken findes Uhr.

I dette Sogn var i ældre Tid en Gaard kaldet Upperker, som 1393 var pantsat af Jakob Iversen Væbner til Nicolaus Røuer og 1423 blev skjenket af dennes Sønner Peter og Hans Røuer til Capitlet i Haderslev. Frigaarden Beierholm fik

ifølge Danske Atlas sine Privilegier ved Skjøde af 1392. et dito af 1453, et dito af Biskop Stangenberg og Conventsbrødrene 1457, en Concession af Kong Hans 1504, en dito af Hertug Frederik 1516 og et Benaadelsesbrev af Kong Frederik III. 1663. Af ældre Eiere nævner Danske Atlas Jesse Iversen 1403, Anders Jensen Tangebiørth 1413, Biskop Henrik Stangenberg, som ved ovennævnte Skjøde solgte den til Ivan Matsen og hans Sødskende. Senere nævnes Hans Boet, som blev adlet af Kong Frederik I., og dennes mandlige Efterkommere i 4 Led. Langmose har sine Friheder ifølge Diplom af Kong Erik af Pommern 1400, et Benaadelsesbrev af Christian III. dat. Hadersleb 1530 og dets Confirmation af Kong Frederik III. dat. Kjøbenhavn 21de Novbr. 1663. Ved 1660 eiede Severin von Itzen Gaarden. Medsted har ogsaa sine første Privilegier af Erik af Pommern, dat. Flensborg 1416. Jep Iversen Staverskou solgte 1422 Gaarden til Haderslev Capitel.

Paa Gaarden Lilholt fødtes den 30te Marts 1794 Nis Lorensen Lilholt, det danske Sprogs og den danske Sags nidkjære Forkjæmper, og paa denne sin Fædrengaard, af hvilken han i en lang Aarrække var Eier, døde han ogsaa den 14de Marts 1860.

Øsby Sogn, det østligste paa Haderslevnæs, er mod Nord omgivet af Haderslev-Fjord, hvor ved Byen Stevelt eller Stegholt er en god Ankerplads, og hvor Skibe, der skulle til og fra Haderslev viseres; mod Øst grændser Sognet til Lille-Belt med Aarøsund og mod Syd og Vest til Bankjel-Dam, Halk og Grarup Sogne. Kirken vestligt i Sognet, 1 1/4 Mil øst for Haderslev. Arealet, ca. 7723 Tdr. Land, er næsten overalt fladt, med nogle Smaaskove spredte i Sognet; Jordsmonnet er i det Hele taget af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. Hovedlandeveien fra Aarøsund til Haderslev passerer Sognet. Øen Aarø (Orø) og de ubeboede Holme Aarø-Kalv og Linderum høre til Sognet.

I Sognet: Byerne Øsby med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og Fattigarbeidshuus, Raade, Flovt, Hyrup, Hastrup med Skole og Kro, Everdrup med et Huus Snav mod Nord ved Fjorden, hvorfra Færge til Vonsbæk, Kvistrup med Skole, Stevelt (Stegholt) med Toldcontrolleurbolig, Tamdrup og Aars By med Skole (6 Gaarde og 25 Huse); endvidere Aarøsund Færgegaard med Overfart til Assens (2 Mil), Gjæstgiversted, Post- og Befordringsexpedition, Færgehusene, 14 adspredt liggende Huse, de 2 Frigaarde Sparlund og Vestergaard, Gaardene. Pilgaard, Nautrup, Hyrupdal, Lundgaard, en ny hollandsk Veirmølle og et Teglbrænderi (begge opførte 1860) paa Everdrup Mark, samt de mindre Steder Hellighøi, Brendbjerg og Børløse. Ialt i Sognet Præstegaarden, 4 Heelgaarde, 27 3/4Gaarde, 44 1/2Gaarde, 12 1/4Gaarde og 2 mindre Gaarde samt 136 Huse med Jord og 73 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 5 Gaarde og 30 Huse.

Indvaanere: 2018. Jordbrug er Hovederhvervet: Fiskeriet er ubetydeligt, Søfart giver derimod endeel Erhverv. Fra Øen Aarø afsættes mange Tørv. Haveculturen er i Opkomst.

Sognet hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 66de, 67de og 68de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. I kirkelig Henseende hører 1 Gaard i Byen Stenderup, i Grarup Sogn, hertil Sognet. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 3100 Rd.

Kirken, deels af Kampesteen, deels af Muursteen, blytækt, er sikkert meget gammel, om end dens Ælde ikke naaer til 997, hvilket Tal ifølge den foreliggende Beretning findes paa Høikirkens søndre Side. Den har Taarn, hvorfra en skjøn Udsigt, Orgel siden 1828, Hvælvinger samt Taarnuhr. Epitaphium over Simon Bertelsen, fri Besidder paa Sparelund, død 1727, og hans Hustru, død samme Aar. Altertavlen, forestillende Christus bedende i Gethsemane og de 3 sovende Disciple, er malet 1826 og har ikke ringe Konftværd.

Vestergaard, Sparlund og Grarupgaard i Grarup Sogn have oprindelig været forenede og derfor i Fællesskab privilegerede, første Gang i Aaret 1493 og sidste Gang af Christian IV. i Aaret 1636.

Vonsbæk Sogn omgivet af Aastrup og Fjelstrup Sogne samt af Lille-Belt og Haderslev-Fjord. Kirken sydvestligt i Sognet, 1 Miil øst nordøst for Haderslev og 3 1/4 Mile sydøst for Kolding. Arealet, ca. 2757 Tdr. Land, er jevnt skraanende fra Aastrup-Banke mod Lille-Belt og Fjorden, ved hvilken sidste findes nogle 20 - 30 Fod høie Brinker; ikke ubetydelige Skove findes mod Vest og Syd. Jordsmonnet er af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed, dog noget let ved Øsby og Ørby-Hage. Et mindre Vandløb falder i Fjorden. Paa Grændsen af Fjelstrup Sogn danner Lille-Belt den lille Avne-Vig, hvori den ubetydelige Holm Avnø; det Hjørne, som derved dannes, kaldes Jørl-Hage, medens den Landtunge, som skyder ud mellem Haderslev-Fjord og Beltet, kaldes Ørby-Hage.

I Sognet: Vonsbæk Kirke med Præstegaarden Kaspergaard eenligt beliggende tæt ved Haderslev-Fjord, Byerne Vonsbæk, Bæk med Skole, Ørby med Ørby-Hage, Feldum; de 3 Frigaarde Gymose, Hundevad og Kragelund, Gaardene Vonnetgaard og Vildsang, samt de mindre Steder Lukled, Teglgaard, Alminde, Frilund og Vesterkjær. Ialt i Sognet Præstegaarden, 2 Heelgaarde, 12 3/4Gaarde, 11 1/2Gaarde og 8 1/4Gaarde samt 44 Huse med Jord og 15 Huse uden Jord. (Disse Angivelser ere, som foran anført, fra 1859; i 1861 angives 32 Gaarde, 48 Huse med Jord og 34 Huse uden Jord). Udenfor Byerne ere beliggende 5 Gaarde og 8 Huse.

Indvaanere: 713. Jordbrug er Hovederhvervet, men Søfart og Fiskeri ikke ubetydelig; 2 Skonnerter og 9 Jagter ere hjemmehørende her i Sognet, og fra flere Udskibningssteder i Fjorden udskibes Kornvarer og Brænde. Frugtavlen er betydelig; ifølge en foreliggende Beretning har hver Gaard en Frugthave, der ofte er betydelig og sjældent mindre end 4 á 6 Skpr. Land, hvoraf ofte haves en aarlig Indtægt af 100 til 150 Rd. efter Aarets Beskaffenhed, hvilket ikke lidet bidrager

til den jevne Velstand, som findes i Sognet baade blandt Gaard- og Huusmænd. I de for Landmanden uheldige Aar 1818 - 26 indbragte "Abildgaarden" dog for mangan Mand Skatterne, hvorfor Andre paa mange Steder maatte gaae fra Huus og Gaard. Den indavlede Frugt afsættes, mindre godt behandlet, til Vesteregnet.

Sognet hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 80de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. (Gaardene Gymose, Vildfang og en Gaard i Feldum høre i kirkelig Henseende under Aastrup Sogn, forøvrigt her under Sognet.) Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 7 Aars Middeltal anslaaes til 1600 Rd. Sognet eier et Legat paa 1600 Rd., hvoraf Renten uddeles til værdige Trængende.

Kirken, tidligere helliget St. Andreas, har Taarn, er blytækt paa Skib og Chor; hvælvet i Sacristiet og under Taarnet, men forøvrigt med fladt Loft; Skibet opført af Kampesteen, forøvrigt er Muursteen herskende i Bygningen. Døbefont af Granit. I Choret under Gulvet er en Begravelse med 11 Kister.

Præstegaarden hedder, som foranført, Kaspergaard, hvilket i Danske Atlas antages at være udledet af Korsbrødregaard. Pastor A. N. v. Brinken til Vonsbæk har i "Schleswig-Holsteinische Vaterlandskunde" II. S. 174 - 75 i Artiklen "Caspergaard, ein bleibender Zeuge ehemaliaer Adelshumanität" forbundet Præstegaardens Navn med den adelige Families af samme Navn, idet han antager, at denne har skjænket Gaarden til Præsterne i Vonsbæk. I Jensens Kirkelige Statistik I. S. 177 anføres, at Claus Jensen, den fjerde lutherske Præst i Vonsbæk, Aar 1622 erholdt "Caspergaard" med sin Kone Sophie, samt at han derefter antog Navn af Gaarden. Begge disse Meddelelser ere urigtige, thi et Thingsvidne af 1550 nævner "en god prestewoning to Kasbergaarde" som noget allerede dengang Gammelt. Fra Reformationen indtil 1659 var Præsteembedet gennem 4 Led i samme Familie, Den sidste af disse 4 Præster, Claus Jensen, efterlod Kaldet til sin Svigersøn Christoffer Schrøder, der atter fulgtes af Sønnen Claus Schrøder, død 1716. Claus Jensens Søn Jacob Jensen blev Præst i Starup ved at gifte den derværende Præst Peter Baltzersens Enke. Han antog Navnet Casbergaard efter sit Fødested, død 1693. Claus Jacobsen Caspergaard til Todbøl, Justitsraad og Amtsforvalter i Thisted, en Søn af Jacob Caspergaard, blev adlet 20de Decbr. 1748; med hans Søn Hofjunker Claus Caspergaard uddøde Slægten 1769. Foruden i Danske Atlas deriveres saavel i Jensens Statistik S. 177 som i Adelslexicon I. S. 100 Kaspergaard af Korsbrødregaard; noget Beviis for Rigtigheden heraf er dog endnu ikke fremkommet.

Sognebyens Navn var egentlig Odensbæk (1413 nævnes "ecclesia Odensbek"), hvilket man udleder af Odin.

Gyemoos, Hundevad og Kragelund ere privilegerede i Fællesskab ved et Benaadningsbrev af Frederik I., dateret Gottorp 1507; senere har Kong Frederik III. for Kragelunds Vedkommende meddeelt et Benaadningsbrev, dateret Kjøbenhavn d. 22de Decbr. 1663.

Aastrup Sogn omgivet af Gammelhadrslev, Bjerning, Fjelstrup og Vonsbæk Sogne samt af Haderslev-Fjord. Kirken midt i Sognet, 1/2 Miil øst nordøst for Haderslev. Arealet, ca. 3112 Tdr. Land, er i den nordlige Deel høitliggende og meget bakket (Aastrup-Banke, 234 Fod, med særdeles smuk Udsigt) med stærkt Affald mod Syd, hvor det er fladt langs Fjorden; de til det 1ste Haderslevske Skovdistrict hørende Statsskove Ladegaards Østerskov 331 Tdr. Land og Nygaard-Skov 129 1/4 Td. Land á 260 kvadrat Roder ere tildeels beliggende her; desforuden findes her flere mindre private Skove. Jordsmonnet er af god muldet Beskaffenhed, dog enkelte Steder noget let.

I Sognet: Byerne Over- og Neder-Aastrup, midt imellem hvilke Kirken, Præstegaarden og den større Gaard Aastrupgaard; (224 Tdr. Land á 320 kvadrat Roder) ere beliggende, Skole i Over-Aastrup; endvidere hører til Sognet 19 af det nedlagte Domainegods Ladegaards bebyggede Parceller, hvoriblandt Ladegaard og Stendetgaard; eenligt beliggende ere Nygaard (Domaine, forhenværende Overførsterbolig), Fjordholm og Bygebjerg med Teglværk. Ialt i Sognet Præstegaarden, 1 større Gaard, 4 Heelgaarde, 8 3/4 Gaarde, 5 1/2 Gaarde, 7 1/4 Gaarde og 6 mindre Gaarde samt 52 Huse med Jord og 35 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 8 Gaarde og 27 Huse.

Indvaanere: 780. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Skovarbeide, Fiskeri i Fjorden og ved Dagleie i Haderslev, navnlig i den senere Tid ved Opmudringen af Fjorden, finde endeel Huusmænd Erhverv. Haveculturen er i Opkomst.

Sognet hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 79de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. I kirkelig Henseende hører Gaardene Gymose, Vildfang og en Gaard i Feldum hertil Sognet, men forøvrigt under Vonsbæk Sogn. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 2000 Rd.

Kirken er bygget af Kampesteen, oprindelig rundbuet, med bredt Taarn. Ualmindelig smukt Kassetloft; i Midten ligger en Bjælke efter Længden af Kirken, til begge Sider af denne er Loftet inddeelt i riigt udskaarne quadratiske Fyldinger. Paa Bjælken staaer følgende Indskrift: "*Anno 1675 d. 5. May. Herr. Mag. Christoffer Krahe, Provst, hafver ladet dette, Loft oprette paa Kirkens Bekostning der Herr Jørren Laussen var Sognepræst och Gotfred Kelsen i Gymos var Kirkeværger.*" Loftet strakte sig imidlertid kun over en Deel af Kirken, men blev derfor ved Kirkevisitoriets Forsorg for nogle Aar siden fortsat over den øvrige Deel. Prædikestolen fra 1621, Altaret fra 1638. Kirken antages at have været helliget St. Jørgen; 1406 nævnes dog "Capella St. Petri in Ostorp." 1769 blev Kirken udvidet med en Tilbygning i Anledning af, at Sognets Folkemængde meget var tiltaget ved Ladegaardens Udparcellering.

Af **Haderslev Ladegaard**, som blev nedlagt 1781 og udparcelleret, hedder Hovedparcellen Stendetgaard efter den 1580 endnu eksisterende By Stendewith,

hvoraf Ladegaarden var dannet. Paa en Engplet kaldet Helligmai var endnu i forrige Aarhundrede en meget besøgt Sundhedsbrønd eller hellig Kilde.

I Aastrup Sogn var Jørgen Monrad (et Navn han optog efter sin Svigerfader David Monrad, Præst til Kjettinge paa Als, heed tidligere Jørgensen) Præst fra 1659 til 1674. Sønnen Johannes Monrad fra 1674 til 1725, og dennes Søn Jørgen Monrad fra 1725 til 1762. Johannes Monrads Formaningskrivelse til sine Sønner af 2den Mai 1705, hvilken er aftrykt hos Rhode S. 275 - 80, er ikke alene et Vidnesbyrd om denne Mands smukke Tænkemaade og udstrakte Lærdom, men ogsaa et interessant Actstykke til Bedømmelse af de sociale Forhold paa den Tid.

Gaarden Nygaard har herskabelige Bygninger og er særdeles smukt beliggende i en stor Park, der gaaer ned mod Fjorden. Aastrupgaard har en grundmuret Hovedbygning i 2 Etager.

Moltrup Sogn omgivet af Annexet Bjerning, hvoraf endeel ligger i Tyrstrup Herred, samt af Gammelhadsløv, Hammelev, Magstrup, Hjerndrup og Tyrstrup Sogne. Kirken sydligt i Sognet, 1/2 Miil nordvest for Haderslev og 3 Mile sydvest for Kolding. Arealet, ca. 3893 Tdr. Land, er høitliggende og noget bakket med endeel Skov mod Vest og Nord, deriblandt Skoven Kreisel, hvoraf 75 Tdr. Land hører til Præstegaarden; Jordsmonnet er i det Hele taget af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed

I Sognet: Byerne Moltrup med Kirke, Præstegaard og Skole, Rovstrup og Bramdrup; enkeltliggende Gaarde og mindre Steder ere Povlsgaard, Nørregaard, Skovlundgaard, Bramhale, Vestergaard, Vollinggaard, Skjelhuus og Rubevad. Ialt i Sognet Præstegaarden, 2 Heelgaarde, 10 3/4Gaarde, 12 1/2Gaarde og 7 1/4Gaarde samt 37 Huse med Jord og 5 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 9 Gaarde og 16 Huse.

Indvaanere: 564. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Skovarbeide have nogen Bifortjeneste.

Sognet hører under Haderslev Herreds Jurisdiction (Haderslev), Haderslev Østeramtstuedistrict (Haderslev), Østeramts Huusfogeddistrict (Haderslev) og Haderslev Physicatdistrict (Haderslev). Det danner Amtets 76de Lægd og udgjør eet Sognefogeddistrict. Præstekaldet besættes umiddelbart af Kongen; dets Indtægter kunne ifølge den foreliggende Beretning efter 10 Aars Middeltal anslaaes til 2600 Rd. Sognet eier et Legat paa 270 Rd., hvoraf Renten uddeles til værdige Trængende; endvidere eier Fattigvæsenet tvende Legater tilsammen 213 Rd.

Kirken (forhen "Capella St. Crisogoni in Moltrup" 1406) er ikke stor og har kun et lidet Taarn, men sees dog formedelst sin høie Beliggenhed i en viid Omkreds, navnlig mod Syd. Den egentlige Kirkebygning er af Kampesteen, Taarnet af Muursteen. I Kirken er fladt Loft.

Landsbyen Bramdrup nævnes i Valdemar II.'s Jordebog 1231 ("Bramthorp"), hvori der var 2 Mark Guld Kongsgods. I Præstens Skov kaldet Kreisel har efter Danske Atlas "boet en Adelsmand, af hvis Bolig endnu findes Rudera med Volde og Grave om." Sagnet herom eksisterer endnu, men Rudera vises ikke en Høi, der har været omflydt med Vand, angives som Stedet.

Kilde:

Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig ved J. P. Trap. Kjøbenhavn.

I Commission Hos Boghandler G. E. C. Gad, Berlinske Bogtrykkeri ved L. N. Kalckar. 1864.

Udgivet i affotograferet udgave 1975 af Selskabet for udgivelse af kilder til Danmarks historie, med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd

Bind 1, Specielle del, side 25 – 53.